

ఓం

ఓహయగ్రీ వాయనమః.

శ్రీమహావికారికసింహత్వనర్వతంశ్రీస్వతంత్రత్వా
నిమిరుచాంకితశ్రీరంగరాజాజ్ఞాలబ్ధవేదాంతాచార్యా
పరనామధేయశ్రీమద్వేంకటనాథాభ్యవిరచితం
సీతాంప్రతి హంసముఖేన శ్రీరామసందేశ

ప్రతిపాదకమ్

శ్రీభాష్యశ్రీనివాసార్యకృతవ్యాసాసహితం

హంససందేశాఖ్యంకావ్యమ్

శ్రీమన్తహిశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న
సింహాసనాధాధ శ్రీమత్కృష్ణరాజేంద్రాస్థానపండిత
నల్లూరుశ్రీసజ్జయాచార్యతనూజ తిరుమలతాతాచార్య

సామ్యేన సంశోధ్య

ఓమద్రాహాధిరాజశ్రీకృష్ణరాజేంద్రాశ్రీతేన

జ్ఞోధర్తాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

మహిశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యానాం

స్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాపితంసద్విజయతేతమామ్.

అదానీమేతన్తూల్యం పాదరూప్యమ్.

సకలం.౮.౯౭



ఊరసు

శ్రీరామచంద్రాయనమః

ఊమాన్వేంకటనాథార్యఃకవితారికకసరీ ।

వేదాంతాచార్యవర్యోమే సన్నిదత్తానవాహుది ॥

శ్రీమద్వేదాంతాచార్యవిరచితహంససందేశపూరమ్భః

వంశజాతస్సవితురసఘే మానయన్తానుషత్వం

దేవశ్శ్రీమాన్వనకతనయాన్వేషణజాగరూకః ।

ప్రత్యాయాతే పవనతనయే నిశ్చితార్థస్సకామీ

కల్పకారాంకథమపినిశామావిభాతం విషేషా ॥౧॥

శ్రీభాష్య ఊనివాసార్య కృతవ్యాఖ్యాన పూరమ్భః

ఊమాన్వేంకటనాథార్యః స్వశిష్యానుజఘ్నక్షయాఇతరకావ్యసం

దేశాద్వక్త్రవిషయవైలక్షణ్యాభావే అనుపాదేయతాన్యాదితి విషయ

వైలక్షణ్య విశిష్టం హంససందేశమకరౌత్. తత్త్రసందేశేరామః మా

ప్రవత్సర్వతెస్థితస్సౌ మారుతిదశనాఫంతరం సీతాయా ఆశ్వాసనా

థం తత్త్రసరసిస్థితం హంసద్వప్తాప్రేషయతి. తత్త్ర ప్రథమశ్లో

క న్వయంపరవాసుదేవః శ్రీయానిత్యసంశ్లేషయక్తోపి మనుష్యభావ

మభినయక కాముకభావమన్వభూదిత్వాహ ॥ వంశఇతి ॥ ఆచార్య

గణ ప్రయోగాత్తస్య పృథివీదైవతత్వాత్ గ్రంథస్య తదధ్యేత్యానాం

చైత్యేష్యః సిద్ధ్యతి. వకారస్యామృతబీజత్వాత్తస్యాదౌ ప్రయోగా

త్ ప్రబంధస్యమంగళత్వసిద్ధిః రఘునాథవిషయత్వాదథతౌమంగళ

త్వంసవితురసఘేనంశేజాతః సవితుర్వంశస్యానఘత్వం రామావతా

రౌత్. జాతఇత్యనేన జననన్యమిథ్యాత్వ రాహిత్యంవ్యనక్తి సవితు

రిత్యనేన జగత్ప్రకాశకోవంశఇతిద్యోత్యతే మానుషత్వంమానయక

బహుమన్యమానః అనెన ఆత్మానం మానుషం మన్యఇతి సచనంస్తార్య

తై. దేవశ్శ్రీమానితి పదద్వయమపి పరత్వంలక్ష్మీవిశిష్టత్వంచ సూచ
యతి. ఏభిఃపదైరవతారస్య సత్యత్వమిత్యాద్యర్థౌనుసంధేయః. జాత
ఇత్యనేన అవతారస్యసత్యత్వం సూచితమ్. మానుషత్వం మానయన్ని
త్యనేన స్వేచ్ఛామాత్రనిదానత్వం దేవఇతికాంతివాచిత్యాదజహత్స్వ
స్వభావత్వం శ్రీమానిత్యనేన త్రివైశిష్ట్యానుగుణ శుద్ధస త్వమయ వి
గ్రహత్వంచ సూచితం. జనకతనయా నేషషణై జాగరూకః సీతాగవేష
ణై సావధానః పవనతనయే ప్రత్యాయాతే నిశ్చితాథాః హనూమతి
లంకాయాఃసీతాం దృష్ట్వా ప్రతినివృత్త్యాగతేనతి నిశ్చితసీతావృత్తాంతః
కామీసరామః కల్పకారానిశాం ప్రళయకాలనదృశేం రాత్రిమావి
భాతం ఉదయసర్వంతం కథమపి విషేషే, మహాప్రయాసతశ్చ క్షమే
విరహిణామేకాపినిశాకల్పసమానాభవతి+షహమషణైలిట్ ॥ అ
త్రసందేశేనర్వత్త్రమందాక్రాంతాన్పత్తమ్ ॥ మందాక్రాంతాజలధిష
డగ్నేమ్భానతౌతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥

కాల్యే సేనాంకపికులపతేస్తూణాముద్యోజయిష్యన్
దురీభావాజ్జనకదుహితుదూయమానాంతరాత్తా ।
క్రీడాఖలం కమలసరసి శ్యాపి కాలాపయాతం
రాకాచంద్రద్యుతినహచరంరాజహంసం దదశన్ ॥౨॥

ప్రాతఃకాలేసుగ్రీవప్రముఖవానరసేనాం ప్రస్థాపయిష్యన్జనక దు
హితురాశ్వాసనాయకుత్రిచిత్క్రీడానరసిహంసం దృష్టవానిత్యాహ ॥
కాల్యఇతి ॥ కాల్యే-ప్రాతఃకాలే॥ని॥ప్రత్యుదోహముఖంకాల్యమి
త్యమరః కపికులపతేస్సుగ్రీవస్య సేనాం వానరవాహినీం తూణాము
ద్యోజయిష్యన్ శిఘ్రం ప్రస్థానౌద్యుక్తాం కరిష్యమాణః జనకదుహి
తుస్సీతాయాదురీభావాల్ విప్రకృష్టత్వాల్ + దూరశబ్దాదభూతత
ద్భావేద్విః దూయమానాంతరాత్తా - మఃఖాక్రాంతమనసఃస్సరా
మః శ్యాపి కుత్రిచిల్ కమలసరసి కాలాపయాతం శరత్కాలోప

హంసనదైశ-ప్రథమాశ్వాసః.

యాతం కీర్ణాఖిలం లీలాసుభగం యద్వాల్లీలాగమనవంతం+ఖలతే
 గత్యథాత్పచాద్యచ్ రాకాచంద్రద్యుతినహచరం పూణిమానిశాక
 రకాంతిమిత్రం తద్వచ్చే వ్రతమిత్యథః ॥ని॥ రాకానవరజోనార్యాం
 పూణాచంద్రతిథావపీతి రత్నమాలా ॥ రాజహంసం హంసవిశేషం
 ॥ని॥ రాజహంసాస్తుతేచంచు చరణైలోహితైస్సితాత్మమరః ॥ ద
 దశాదృష్టవాక్+దృశిర్చేక్షణైవిత్ ॥ ॥౨॥

తస్మిన్సీతాగతిమనుగతే తద్దుకూలాంకమూతౌ
 తస్త్వంజీరప్రతిమనినదే స్య స్తనిష్పందదృష్టిః ।
 వీరశ్చేతోవిలయమగమత్తస్త్వయాత్తాముహూతౌ
 శంకేతీవ్రభవతి సమయేశాసనంమీనకేతౌః ॥౩॥

తతస్సరామోహంసం దృష్టాస్వప్రప్రియాసారూప్యం వశ్యన్తుమో
 హేత్యాహ ॥ తస్మిన్నితి ॥ సీతాగతిమనుగతే జానకీగమనానుసారిణి
 ॥ని॥ సీతాసస్యేన భోనద్యాం జానక్యాం లాంగలాధ్వనీతి రత్నమాలా
 ॥ తద్దుకూలాంకమూతౌ తస్యాస్మితాయాః దుకూలం క్షౌమం
 ॥ని॥ క్షౌమం దుకూలంస్యాదిత్యమరః । తస్య దుకూలస్యాంకమూతౌ
 చిహ్నాభూతశరీరవతిసీతావస్త్రస్య పరితౌహంసచిత్రమస్తి అభితస్త్వ
 త్ప్రియారూపచిహ్నంచారువాసావసానామిత్యత్తరత్రరామేణహం
 సంప్రతిసీతా వస్త్రరూపాదేర్వణానాత్ తద్దుకూలాంకమూతౌవి
 త్యుక్తం తస్త్వంజీరప్రతిమనినదే తస్యాస్మితాయాః మంజీరః నూపురః
 ॥ని॥ మంజీరోనూపురౌస్త్రియా మిత్యమరః । తత్సమానధ్వనౌ ॥ని॥ శ
 ద్దేనినాదనినదధ్వనిధావనరవన్వనాఇత్యమరః । తస్మిన్ రాజహంసేన్య
 స్తనిష్పందదృష్టిః నిహితనిశ్చలనయనః వీరః శూరౌపి తస్త్వయాత్తా
 తద్గతమనన్కః ॥ని॥ ఆతాయత్నధృతిసావంతస్వభావపరమాత్మసు । జీవ
 బుద్ధిశరీరెష్వితిరత్నమాలా । చెతోవిలయంచిత్రవిలయం మూర్ఖాం
 ॥ని॥ చీత్తంతుచెహౌహృదయమిత్యమరః । ముహూతౌ ఘటికాద్వ

४

హంససందేశే-ప్రథమాశ్వాసః.

య మల్పకాలంవా ||ని|| ముహూర్త-మల్పకాలేస్సాన్వృతికాద్వితయేపి
 చేతిశబ్దాణాంవ । "అగమత్ గతవాన్+గమ్య గతావితధానౌలుజ్ఞే
 తథాహి సమయే విరహవేశాయాం మీనకేతోమత్స్యధ్వజస్య మ
 స్తథస్య ||ని|| మదనామస్తథోమారః ప్రద్యుమ్నోమీనకేతన ఇత్య
 మరః । శాసనం నిగ్రహః ||ని|| శాసనం నిష్ఠురేగ్రామే నిగ్రహపేద
 శాస్త్రయోః । వాఙ్మయోగే ప్రహరణేస్సాల్లేఖ్యే కమవాత్యయోరి
 తిరత్నమాలా । తీవ్రంభవతి క్రూరంభవతీతిశంకే ఏవంమన్యే విచార
 యామి ||ని|| తీవ్రఃకటుభృశోష్ణేష్వితిరత్నమాలా ॥3॥

లబ్ధాశ్వాసఃకథమపి తదా లక్ష్మణస్యాగ్రజన్తా
 సందేశేన ప్రణయమహతామైథిలీం జీవయిష్యత్ ।
 చక్రేత్ తస్మై సరసిజదలైస్సోపచారాం సపర్యాం
 కాన్తాశ్చైషాదధికసుభగః కామినాందూతలాభః ॥౪॥

అనంతరం తత్క్షణాల్లబ్ధసంజ్ఞో రామః మైథిలీజీవనాథం హంసం
 ప్రేషయిష్యత్ సరసిజదలై స్తంపూజయామాసేత్యాహ ॥ లబ్ధేతి ॥
 తదాతదానీం కథమప్యత్యంత ప్రయాసతః లబ్ధాశ్వాసః లబ్ధసంజ్ఞః
 లక్ష్మణస్యాగ్రజన్తారామః ||ని|| అగ్రజన్తాద్విజేజ్యేస్తధ్రాతరి బ్రహ్మణి
 స్తృతఇతి విశ్వఃప్రణయమహతామ్నేహాన్తహన్తవం ప్రాప్తేన||ని||ప్రణ
 యస్సాస్యత్పరిచయే విస్రమ్భేప్రేమయాచ్ఛయోరితిరత్నమాలా|సందిశ్య
 తఇతి సందేశః వాచికం ||ని|| సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః ॥ తే
 న దూతముఖవాతయేతియావత్ । మైథిలీంజీవయిష్యత్ జానకీప్రాణ
 ధారణం కరిష్యత్ తస్మై రాజహంసాయ సరసిజదలైఃసారసపక్షైః
 తేషాంతదభీష్టత్వాదితిభావః సోపచారాముపచారసహితాం సపర్యాం
 పూజాం ||ని|| పూజానమస్యపచితిస్సపర్యారాహణౌసమాఇత్యమ
 రః । చక్రేకృతవాన్+దుక్ష్మణోనరణేలిట్ తత్తదభీష్టవస్తుప్రదానేన త
 స్యత్యయ ఉపవారఃకృతౌభవతీతిభావః । కిమథేందూతస్య పూజాం

కృతవానిత్యతతహ ॥ కాంతాశ్లేషాదితి ॥ కామినాంకాముకానాం॥ని॥
కమనఃకాముకఃకామిస్త్రీపరోరతిలంపటఇతిశబ్దాణావే॥దూతస్యలా
భః కాంతాశ్లేషాదధికసుభగఃకాంతాయాఃప్రియాయాః॥ని॥ కాంతంచా
రాస్త్రీతుయోపిత్ప్రియంగోవుపలెతునెతిరత్నమాలా॥అశ్లేషాదాలిం
గనాదపిఅధికసుభగః-అత్యంతమనాహరఃఅతఃపూజయామానేన్యర్థః॥

కృత్వాతస్త్రిన్పహుమతి మసౌ భూయసీమాంజనయా
ద్ధాఢోన్తాదః ప్రణయపదవీం పాశనాత్తానభిజ్ఞే
విశ్లేషేణ క్షుభితమనసాం మేఘశైలదుర్మాదౌ
యాచ్ఛాదైస్యంభవతికిముతకావపిసంవేదనాహే॥౫॥

కథావారానభిజ్ఞాహంసే మారుతేరపి బహుమానఃకృత్వాప్రణ
యపదవీమవాపెత్యాశుక్య పరిహరతి ॥కృత్వాతి॥ అసౌరామః త
స్త్రి హంసేఅ జనయాత్ హనూమతౌపి భూయసీం బహుత
రాం+ ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినా ఈయసుస్సక్తియే ఉగితశ్చేతి జీ
ప్ బహుమతింబహుమానంకృత్వా వాతానభిజ్ఞే పరోక్తసందేశజ్ఞా
నరహితేగాఢోన్తాదః దృఢచిత్తవిభ్రమవాక్ ॥ని॥ ఉన్తాదశ్చిత్తవిభ్రమ
ఇత్యమరః । ప్రణయపదవీం స్నేహసగణింప్రాప అవాపకథమతివిప
కినాం తిర్యగాదిమ స్నేహః క్షుభితమనసాత్వాత్ మేఘశైలదుర్
మాదౌ అభిపర్వతవృక్షాదౌ యాచ్ఛాదైస్యం యాచ్ఛారూపదైస్యం
సమ్భవతి । సంవేదనాహేవృత్తాంతశ్రవణయోగ్యకావచిత్రచిద్విష
యే చేతన్యవిశిష్టే కిముత । యాచ్ఛాసంభవత్యేవ ॥ అయంభావః చేత
న్యరహితే మేఘశైలదుర్మాదౌ ప్రాధానాకృతాచేచ్ఛేతన్యవిశిష్టే
యాచ్ఛాకరణంసుసంగతమితి ॥

॥౫॥

వేదో దన్వద్విభజనవిదౌ మంశజం విశ్వమూతే
రాహుస్సిద్ధాశకమలవసలే రావవాహ్యం భవంతమ్
లబ్ధం మౌన ప్రాణుణగతిజా తత్ప్రియాయాన్సకాశా

హంససందేశ-ప్రథమాశ్వాసః

తత్త్వావణ్యంశ్రవణరసనాస్వాదయోగ్యాసుధాచ ||

అనంతరం సీతాసమీపం ప్రతిహంసం ప్రేషయితుం రామః హం
సంస్తూతి || వేదోదన్వదితి || సిద్ధాః యోగినః భవంతం త్వాంవేదోద
న్వద్విభజనవిదః వేదపివఉదన్వానుదధిః తస్యవిభజనం విభాగః తద
భిజ్ఞస్య విశ్వమూతేః జగచ్ఛరీరకస్య హంసరూపస్య పరమాత్మ
నః వంశజమాహుః | అనెనాభిజాతత్వము క్తం+బూజో వ్యక్తాయాం
వాచిలత్ కించ కమలవసతేః కమలంవసతిగ్యస్యతస్యబ్రహ్మణఇత్యర్థః
ఔసవాహ్యంవాహనమిత్యాహుః కించ ప్రగుణగతినా ఉత్కృష్టగమ
నవతాసమీచీనసంచారవలెతిధ్వనిః అనేనవృత్తము క్తం యేన త్వయా
తత్త్రియాయాః తస్యబ్రహ్మణః ప్రియాసరస్వతీతస్యాస్సకాశా తత్త్వా
వణ్యంతస్యాస్సరస్వత్యాః సావణ్యంసమానవణశబ్దాల్ భావేష్య
ఇన్ సమానస్యసభావః | సమానవణత్వంచ తస్యాశ్శుక్లవణత్వాల్
శ్రవణరసనాస్వాదయోగ్యాశ్రవణమేవ రసనాతయాఅస్వాదయోగ్యా
పాతుంయోగ్యా సుధాచ అమృతంచలబ్ధం ప్రాప్తం అత్రసుధానా
య సమీచీన ధ్వనిరుచ్యతే తస్యశ్రవణరసనాస్వాదయోగ్యత్వం అనె
నశ్శ్రుతావతిశయఉక్తః తస్మాత్త్వత్సదృశాఃలోకేనసంతిత్వమేవాభి జా
త్యాదిభిన్నరోవత్కృష్టఇత్యర్థః||.....||౬||

మధ్యేకేచిద్వయమిహ సఖే కేవలం మానుషాణాం
వ్యక్తౌత్కర్షౌమహతిభువనెవ్యోమగానాంపతి స్త్వం
స్థానే దూత్యం తదపి భవతస్సంశ్రితత్యాణమేతా
స్సర్వస్రష్టా విధిరపి యతస్సారథి త్వేన తస్థా || ౭ ||

కథమెతాదృశగుణవత్తయా ఉత్కృష్టం మాం దూత్యే ప్రేరయసి
తి శక్జ్కాయాం జగత్సృష్టికర్తాబ్రహ్మపి సారథ్యం చకారెత్యాహ ||
మధ్యఇతి || భోహంససఖే ఇహభూమా మానుషాణాంమధ్యేవయం
కేవలం కేచిదభవామ | కేవలమితీతరేభ్యోతిశయా భావోభిప్రేతః

త్వంతు వ్యోమగానాంపతిః భూమిష్ఠాపేక్షయా ఉత్కృష్టాః వ్యో
మగాః వ్యోమగశబ్దస్య దేవవాచిత్యాన్తనుష్యాపేక్షయా ఉత్కృష్టా
ధ్వనితః తెషాంపతిరితి తెభ్యోపి వైలక్షణ్యసిద్ధౌః ఇతరేభ్యస్సాధార
ణేభ్యో వ్యావృత్తిస్సిద్ధతి అతః మహతిభువనే త్వమస్తదపేక్షయా
వ్యక్తోత్కృష్టః ప్రసిద్ధయశాభవసి । తహిదూత్యేమాంకధం ప్రేర
యసీశ్యత్రాహ ॥ స్థానఇతి ॥ స్థానైయ క్తంభవతః తవసఃశ్చిరత్రాణ
హేతోః ఆశ్చిరరక్షణాథం తదపి దూత్యమత్యంతనికృష్ట కృత్యమపి
స్థానఇత్యన్వయః యతస్సర్వస్రప్తాజగత్సృష్టికర్తావిధిరపి బ్రహ్మపి
సారథిత్వేన సూతభావేన త్రిపురవిజయే రుద్రస్యేతిశేషః తస్మాద్ధిత
వా + స్థాగతినివృత్తౌలిప్ అతస్థానఇత్యర్థః యష్టత్కులసావమి
నా హంసవాహనేన విధినాకృతం త్వయాప్యచరణీయ మితిభావః ॥

ఇచ్ఛామాత్రాజ్జగదపరథా సంవిధాతుం క్షమాణౌ
మిత్వాకూణాంప్రకృతిమహతామీదృశీంప్రేక్ష్యవేశాం
లక్ష్మ్యలక్ష్మ్యే జలధిపయసా లబ్ధసంస్థాం త్రికూటే
లక్ష్మ్యంగన్తుంతవసముచితంరాక్షసీంరాజధానీమ్ ॥౮

ఇత్వాకుకులజాతాః జగదన్యథా కర్తుమపి సమథాః తెషామే
తాదృశీమవస్థాం సమీక్ష్యాపి తవకార్యంకర్తుంసముచితః కాలఇత్యా
హ ॥ ఇచ్ఛామాత్రాదితి ॥ ఇచ్ఛామాత్రాజ్జగదపరథా ప్రకారాంతరే
ణ + ప్రకారవచనే థాల్ సంవిధాతుంకర్తుంక్షమాణౌసమథానాం
ప్రకృతిమహతాం ప్రకృత్యాన్వభావేన మహత్తనాం ఇత్వాకూణౌ
మిత్వాకుకులజాతాం ఈదృశీం వర్ణయితుమశక్యాంవేశాందుదేశాం
ప్రేక్ష్యదృష్ట్వా జలధిస్సముద్రః తన్యవయసా జలెనలక్ష్మ్యలక్ష్మ్యే వీ
చీప్రసారణవేశాయాం ద్రష్టుమశక్యే నిస్సరణవేశాయాం ద్రష్టుమ
శక్యేచ త్రికూటేత్రికూటనామనివర్తతే లబ్ధసంస్థాం లబ్ధప్రతిష్ఠా
క్షసీం రాజధానీంరక్షిస్సంబంధినీం లక్ష్మ్యంగన్తగరిం గంక్ష్య
ముచితం యుక్తమ్ । దుదేశాంప్రేక్ష్యత్వయిగతేనతి రక్ష

తాల్ దురవస్థావిమోచనాచ్చ అధిక మహత్వ మేవతవాగచ్ఛతీతిధావః

స్థానైదివ్యైరుపచితగుణాం చందనారణ్య రమ్యాం

ముక్తాశూతిం మలయమరుతాం మాతరందక్షిణాశామ్ |

అస్తత్ప్రీత్యై జనకతనయా జీవితాథాంచ గచ్ఛ

న్నైకంరక్షఃపదమితిసఖే దోషలెశంసమేధాః || ౯ ||

అనంతరంకావాదిగ్గంతవ్యామగోవాకీదృశః గతేకింప్రయోజ
నం రాక్షసపురీగమనం కథంప్రేయసీతి హంసస్యవివక్షాం జానన్
దక్షిణాదిగభిగస్తవ్యా మాగౌపి సమీచీనః గతేతు మమచసీతా
యాశ్చ బహూపకారః కృతాభవతిదోష స్వల్పః తస్మాదనశ్యంగంత
వ్యమిత్యాహ || స్థానేరితి || సఖ హంసదివ్యైః శ్లామ్యైః స్థానైశ్చీ
రంగవెంకటాద్రిహస్తిగిరి ప్రభృతిభిరుపచితస్సమ్మద్ధః గుణః తతిశ
యోయస్యాం చందనారణ్యరమ్యాం శ్రుంగస్థననేన మనోహరాం ము
క్తాశూతిం ముక్తాఫలస్య ఉత్పత్తిభూమిం మలయమరుతాంమాతరంమ
లయమారుతానాం ప్రసవస్థానభూతాందక్షిణాశాందక్షిణదిశంఅస్తత్ప్రీ
త్యై భరతాదీహంస ర్మేషాంప్రీత్యథాంచ జనకతనయా జీవితాథాంచసీ
తాయాః ప్రాణాభిరణౌథాంచ గచ్ఛన్తన్నముద్యుక్తఃత్వంరక్షఃపదమి
తిరావణస్య స్థానమితిపికందోషలెశంసమేధాఃసహస్ర+షహమషన్
జాలిజ్ బహుగుణవిశిష్టత్వాదల్పదోషోపి నవిచారణీయ ఇతిభావః || ౯ ||

వాచాలానామివజడధియాం సత్రువౌదూరయాతే

కైలాసాయత్వయిగతవతిక్షీబశా మాశ్రితానామ్

సమ్మోదస్తే పథి పరిణమేచ్ఛంద్రకే రుజ్జితానాం

మేషూపాయేవిపిసశిబనాం వీక్ష్యవాచంయమత్వమ్ ||

గతేసతి మాగౌసంతాపోభవిష్యతీత్యాహ || వాచాలానామితి ||

చత్రువౌసత్కావ్యక త్తరిసాహిత్యజ్ఞసమీచీనజలపక్షిణీతి చాప్తాంతి

శ్వాసః దూరయాతే దేశాంతరగతేసతి జడధియాం మద్దమతి

వాచ-లానాం జల్పాకానామివ || ని || స్యాజ్జల్పకస్తువాచాలావా

చాటౌ బహుగర్వ్యావాగిత్యమరః । అసారబహుభాషితామిత్యథః
 + ఆలజాటజౌ బహుభాషితామిత్యథః వక్తవ్యమిత్యాల్ తైలానా
 యై కైలానపగ్వతాయ నమాకా లెత్వయిగతవతి త్వయిగతేనతి క్షీబ
 తాం మత్తభావం ॥౧॥ మత్తేశౌఽఽత్కటక్షీభా ఇత్యమరః ॥ ఆశ్రి
 తానాం ప్రాప్తానాం మేఘాపాయే వేఘవిగమేనతి శరదాగమఇ
 త్యథః చంద్రకైః బహైః ఉజ్జితానాం విముక్తానాం విపినశిఖ
 నాం-వనమయూరాణాం వాచం యమత్వం మానవ్రతం తైసహౌప
 చారాన్తానముచ్యతే. వీక్ష్య, దృష్ట్వా తే-తవ, పథి-మాగే, స
 మ్మాదస్సంతోషః పరిణమేద్భవిష్యతి తస్మాత్ సంతోషవీవ దుఃఖలే
 శాపి నప్రకాశతఇతిభావః॥... .. ॥౧౦॥

ఆరక్తానాం నవమధుశనై రాపిబక్ పద్ధినీనాం
 కాలాన్నిద్రేకువలయవనే ఘూణామానస్సలీలమ్ ।
 స్వినోదాన్తైర్విపినకరిణాం సౌమ్యసేవిష్యతే త్వ
 మామోదానామహమహా మికామాదిశక్ గన్ధవాహః ॥

అనంతరం గమనవేళాయాం శ్రాంతిపరిహారాయ మందమారుతో
 పిత్యాం సేవిష్యతఇత్యాహ ॥ ఆరక్తానామితి ॥ ఆరక్తానాం సర్వతో
 రక్తానాం పద్ధినీనాం పద్ధసరసాం ॥౧॥ విసినీః పద్ధినీత్యాద్యాః పద్ధ
 స్తంబేనరన్యపీతి వైజయంతీ నవమధునూతనరసం శనై రాపిబక్ త్వ
 రాం విహాయ పానకుర్వక్ అనెనవాయో శ్చైత్యప్రాధాన్య ముచ్య
 తే కాలాన్నిద్రేరాశ్చా వికసితే కువలయవనే ఉత్పలవనే సలీలం లీ
 లావిశిష్టం యథాభవతితథా ఘూణామానః పరిభ్రమక్ అనెనసౌర
 భ్యముచ్యతే విపినకరిణామరణ్య దంతినాం దానైః మదజలైస్సివన్నః
 స్వేదయుక్తః అనేనమాంద్యముక్తం ఆమోదానాం సమీపవత్సృతిశ్చ
 యగంధానాం అహమహమికాం గమనవిషయామహం తాం ఆది
 శక్ కుర్వక్ గంధవాహః వాయుః సౌమ్యేతి హంసస్య సంబోధనం

త్వాంసేవిష్యతే త్వస్యైవాం కరిష్యతి అతస్తవశ్రమోపి నోత్పద్యే
తేతిగమనస్య సుకరత్వముచ్యతే ||... .. ||౧౧||

పర్యాప్తంతే పవనచలితైరంగరాగం పరాగైః
స్థా నేకుర్యస్సమసముదయాద్బంధవోబంధుజీవాః!
యేనాన్విష్యస్యచలతనయా పాదలాక్షానుషక్తం
చూడాచంద్రంపురవిజయినస్స్వర్ణదీఘేనపూర్ణమ్ ||

అనంతరంప్రథమాశ్వాసం యేయే ఉపచారాస్తేన ర్వే తవభవిష్యంతీ
త్యాహ || పర్యాప్తమితి || సమసముదయాత్ న్వస్యాపి శరతాగల
సమ్భవత్వాత్ బంధవః బంధుజీవాః బంధూకపుష్పాణి పవనచలితై
ర్వాహధూతైః పరాగైః పుష్పధూళిభిః తే పర్యాప్తం పరిపూ
ర్ణమంగరాగమనులేపనంకాలే తత్తత్కాలేస్థానై తత్తద్దేశేకుర్యః
కరిష్యంతి స్థానైయుక్తమితివా యేనానులేపనైన అచలతనయాయాః-
హిమవత్పుత్రాః, పార్వత్యాః, పాదలాక్షయాచరణాలక్తకేన అను
షక్తం సంసృష్టం స్వర్ణద్యాః వియద్ధుగాయాః ఘనేనడిండిరేణ ||౧||
డిండిరోద్ధికఃఘఃఘేన ఇత్యమరః || పూర్ణం పరిపూర్ణం స్వతః కలా
మాత్రత్వేపి ఘేనపూర్ణత్వాదుపమానత్వ మహాతీతిభానః, పురవి
జయినః-త్రిపురజైతుః చూడాయాశ్శిఖాయాశ్శ్చంద్రమన్విష్యసి అ
నుగమిష్యసి అనుకరిష్యసీతి యావత్ + ఇషగతావితి ధాతోదైవా
దికాద్భవిష్యదర్థేల్పత్ తాదృశమనులేపనంకుర్యరితిపూర్వేణాన్వయః

సూక్ష్మాకారైర్దినకరకరైః కల్పితాంతశ్శలాకాః
శారోపాస్తాశ్శత మఖధనుశ్శ్చేష చిత్రాంశుకేన ।
ఉంధాఃపశ్చాదుచితగతిసా వాయునా రాజహంస
చృత్త్రాయేరన్నభసిభవతశ్శారదావారివాహః ||౧౩||

అంగరాగరంజనానంతరం వాయుప్రేరితాః శరతాగలమేఘాః ఆ
కాశే తవాతపత్రాణి భవిష్యంతీత్యాహ || సూక్ష్మాకారైరితి || భో

రాజహంస నూత్నాకారైః- నూత్నరూపైః దిఫకరకరైః- నూర్యకిర
తైః కల్పితాంతశ్శలాకాః- సంపాదితాంతరాశశలాకాః శతమఖధను
రింద్రధనుః తస్య శేషః ఖండః నవీన చిత్రాంశుకం చిత్రవస్త్రం తేన
శాసాపానాః, నానావణమండలాపసానప్రదేశాః ॥౧౧॥ కృష్ణరక్తసి
తాశ్శరాశతి వైజయంతీః ఉచితగతినా-య క్తగమనవతా, వాయునా
సదాగతిరా పశ్చాత్పశ్చాద్భాగేహేహాధృతాః శారదాః-శరత్కాలనం
బద్ధినః వారివాహా, మైఘాః, నభసితాశాశే, భవత స్తవ-భక్తాయేఽకా, భ
త్రవదాచరిష్యంతి+భత్రశబ్దాదాచారైకతుః కృజ్జులంప శ్చైతికృజ్

ద్రక్ష్య స్వేనంప్రియసఖసుఖం లంఘితాధ్వా సఖం తే

సీతాం క్షేత్రేజనకన్యపతే రుత్థితాం సీరకృష్టే ।

గోపాయంతీ తనుమపి నిజాం యాకథంచిత్తదర్శం

భూమాలోకేవహతిమహతిమేకపత్నీసమాఖ్యామ్ ॥౧౪॥

ఏవంగతేనతి తవసఖం సీతాం ద్రక్ష్యసీత్యాహ ॥ ద్రక్ష్యసీతి ॥ హ
ప్రియసఖఏనమేతాదృశోపచారాదిభిః సుఖం, లంఘితాధ్వా, అతి
క్రాంతమాగ్ర స్త్వం జనకన్యపతేస్సీరకృష్టేహతేన విహారితక్షేత్రేయా
గభూమా ఉత్థితాం ప్రాదుర్భూతాం, మదధంమత్కృతై కథంచిద
త్యంత ప్రయాసతః, నిజాం, స్వీయాం, తనుం- శరీరమపి గోపాయ
సీరక్షంతీ, యా సీతాభూమాలోకే- భూలోకే మహతీపూజ్యామే
కపత్నీసమాఖ్యామ్ ఏకః పతిర్యస్యాస్యా ఏకపత్నీతాదృశీ మభిధాం
వహతి, ధారయతి. తాం సఖం ద్రక్ష్యసి ద్రష్టాసి ॥ ॥౧౪॥

ప్రక్షిణాంతవద్విరహానమయే జాతహర్షామిదానీం

ప్రత్యాయాస్యన్ననునయశస్తేఃపద్దినీంస్వదేవాచా ।

సాశే తంత్రీస్వనసుభగయా స్యాదితీహాభ్యనుజ్ఞాం

మన్యేకుర్యాన్తథుకరగిరామైథిలీసౌహృదేన ॥౧౫॥

విసిన్యాహేతునాగతివిఘ్నమాశక్యపరిహరతి ॥ ప్రక్షిణామితి ॥

త్వద్విరహాసమయే- తవవిప్రయోగవేళాయాం ప్రక్షీణం ప్రకషేణ
తనుభూతాం ఇదానీం త్వదవష్టానవేళాయాం జాతహామో ముత్ప
న్నసంతోషాం, పద్దినీం- బిసినీం, ప్రత్యాయాస్యక్ - ప్రత్యాగమి
ష్యక్ స్యాదువాచా-మృదూక్త్యా శనేమణందంఅనునయసాంత్యయ
సాపద్దినీతే- తవ, మైథిలీసౌహృదేన- సీతాసుహృద్భావాత్, తంత్రీ
స్వనసుభగయా తన్త్ర్యావల్లకీ సంబంధిన్యాః స్వనపచ్ఛబ్ధవత్ సుభ
గయా- మనోహరయా, మధుకరగిరా - భ్రమరధ్వనిరూపయావాచా
న్యాత్ అస్తునామెతి ఇహగమనవిషయే అభ్యనుజ్ఞామనుమతిం కు
ర్యాత్ - కరిష్యతి + డుకృజ్ కరణేలిజ్ ఇతిమన్యే- విచారయామి ||

సాధణం కాంతైశ్శబరసుదృశామద్రికుంజేషు రాగా
దాసీనానాం క్షణమనమయే దృశ్యచంద్రోదయత్రిః
ఉడ్డీయేథాస్సర సి జ వ నా ద్దక్షిణాశానుసారీ
పశ్యత్ దూరాత్ప్రబలగరుతాంపక్షిణాంద త్తవత్తా||

ఏవంపద్దినీమనునీయ సరౌజవనాదుత్పతేత్యాహ || సాధణమి
తి || అద్రికుంజేషు లతాగృహేస్వీప్యధః, కాంతైస్సాధణం- పతిభి
స్సహ, రాగాల్, స్నేహాల్ - ఆసీనానాం శబరసుదృశాం వ్యాధవ
ధూనాం, అనమయే అకాలే, క్షణం- పాదఘటికామాత్రం ||ని|| తా
స్తుత్రింశత్క్షణస్తేతుజ్యోమరః || కంచితౌలమిత్యధః దృశ్యచంద్రో
దయత్రిః- విభూదయశోభవాత్, దృశ్యాచంద్రోయత్త్రిస్తానత
థోక్తః దక్షిణాశానుసారీ- దక్షిణదిగనుసరణశీలః దూరాత్పశ్యత్-
దూరతఃపశ్యత్, ప్రబలగరుతాం- దృఢపక్షవతాం, పక్షిణాం - గండభే
రుండాదీనాం, దత్తవత్తా- వితీణామౌగ్గన్సక్, సరౌజవనాత్పద్మ
వనాదుడ్డీయేథాః ఉత్పత+డిజ్ విహాయసాంగతౌలిజ్ ||ని|| ప్రక్షీణా
డ్డీనసండినాన్యతాఃఖగగతిక్రియాఇత్యమరః || ||౧౩||

అంగీకుర్వన్నమృత రుచిరాముత్పతిష్టోస్సలీలా

ఛాయామస్తస్తవమణిమయో మాల్యవానేషశైలః
 శోభాంవక్ష్యత్యధికలలితాంశోభమానా మతీన్ద్రాః
 దేవస్యా దేరుపజనయతో మానసా దిన్ద్రబిమ్బమ్ ॥

అకాశేగమనవేశాయాం తవ ఛాయామస్తర్వహస్తాల్పవాణ్మా
 నసాచ్చంద్రబిమ్బం సృజతస్సర్వేశ్వరస్య శోభాంధరిష్యతీత్యాహ ॥
 అశ్లేషుర్వన్నితి ॥ సలీలం- లీలయాసహితముత్పత్తిష్టోః - ఊర్ధ్వం గ
 చ్చతః, అతీందోః ఊర్ధ్వగమనార్థావశ్యాద్వా అతికాస్తచంద్రస్య
 తవ అమృతరుదిరాం- సుధావస్తనోహరాం, ఛాయాం- కాంతిం అ
 స్తమణ్యే, అంగీకుర్వత్, మణిమయః, ఇన్ద్రసీలవచురః, నీషమా
 ల్యవాణ్, పురోనతీ మాల్యవాన్నామశైలః, మానసాల్- హృద
 యాదిన్ద్రబిమ్బం, చంద్రమండలముపజనయతః ఆదేదేనస్య, దేవ
 ము ముఖ్యభూతస్యవిష్టోః, శోభమానాం - ప్రకాశాం, అధికలలితాం
 అత్యస్తమనోహరాం శోభాంవక్ష్యతి-ధరిష్యతి+వహపాపణల్యుట్

మాగౌసమ్యజ్ఞమహానుమతావర్ణితౌద్వౌతయోస్తే
 సహ్యసన్నాప్యనఘసుభగః సశ్చిమోనిత్యవషణః ।
 ప్రాచీనైషు పృతిజనపదం సహతాన వృతానాం
 మగ్నాదృష్టికథమపిసఖే మత్కృతేలైనివార్యా ॥

తవ సమీచీనమాగౌం వదామి తత్రగస్త్యమిత్యాహ ॥ మార్గా
 వితి ॥ భౌసఖేహం సమమహానుమతా, వాయుపుల్కేణ, ద్వౌమా
 గౌసమ్యక్ వణితౌ పృతిపాదితౌ, తయోమాగౌయోమణ్యే
 తే అనఘసుభగః నిరోషణయామనోహరః సశ్చిమః నమాగౌస
 న్నాపి నిత్యవషణః సతతవృష్టిమాణవషణూపదౌమేదన్విభ్యజ్జిభా
 వః ॥ ప్రాచీనైషు పూర్వదేశస్థితైషు మాగౌషు పృతిజనపదం- జనవ
 దేశపదే, వీస్సాయామన్యయాభావః. అద్భుతానాంసంహితౌ- అ
 శ్చరాణాం సమూహే మగ్నానర్కాతే - తవ, దృష్టిః- వీక్షణం మ

త్యైతే, మదధం, కథమపి యత్నతోపి నివార్యా, నివాడణీయా
 తిత్సంతతవషాభావాత్ ప్రాచీనపవతవానుకూలమాగణ్యతిభావః

శ్చుత్వాశబ్దం శ్రవణమధురం తావకం పామరీణాం

ప్రత్యాసన్నాత్సపది భవనాత్సాదరంనిగతానాం ।

అభూభంగేవ్యధిక సుభగైర్నిశ్చితాంగః కటాక్షైః

దేశానెతాన్వనగిరినదీసంవిభక్తాన్వ్యతీయాః ॥౧౯॥

అనన్తరం పక్కణస్థితపామరీజన్తేః నిశ్చితశరీరస్సౌపర్యతనదీ నం
 విభక్తప్రదేశాన్ శీఘ్రంవ్యతీయాఇత్యాహ ॥ శ్చుత్వైతి ॥ శ్రవణమ
 ధురం శ్రోత్రయోస్సాన్వదుభూతం, తావకం- తవనంబద్ధినం, శబ్దం
 శ్చుత్వా, ధ్వనిం నిశమ్య, నపది- తత్క్షణే, ప్రత్యాసన్నాద్భవనాత్సమీ
 పస్థితభవనాత్, సాదరం-ఆదరసహితం, యథాభవతితథానిగతానాం
 బహిగతానాం పామరీణాం, పామరస్త్రీణాం, అభూభంగేభూ
 భంగాభావేపి- అధికసుభగైరత్యన్తమనూహరైః కటాక్షైర్దృష్టిపా
 తైర్నిశ్చితాంగః- నిశ్చితస్వరూపస్త్వం, వనగిరినదీసంవిభక్తాన్- వ
 నానిచ గిరియశ్చ నద్యశ్చేతిద్వంద్వః తాభిన్నంవిభక్తాన్వృథక్క్ర
 తాన్ ఏతాన్ దేశాన్ పరిదృశ్యమానాన్ప్రదేశాన్వ్యతీయాః, అతీత్య
 గచ్ఛ + విఅతిఇత్యుపసర్గద్వయపూర్వాత్ ఇల్లతావితిధాతోర్లిజ్జే ॥౧౯॥

ఇక్షుచ్ఛాయే కిసలయమయం తల్పమాతస్థషీణాం

సల్లాపైస్తేముడితమనసాం శాలినంరక్షికాణామ్ ।

కర్ణాటాంధ్ర వ్యతికరవశాత్కర్ణురే గీతిభేదే

ముహ్యంతీనాంమదనకలుషంమౌగ్ధ్యమాస్వాదయేథాః

మాగణ్యమధ్యే శాలినంరక్షికవధూనాం మన్తధవికారాత్కలుషం
 మౌగ్ధభావమాస్వాదయేథాఇత్యాహ ॥ ఇక్షుచ్ఛాయేఇతి ॥ ఇక్షుచ్ఛా
 యే, రసాలచ్ఛాయే, ॥ని॥ రసాలఇక్షురిత్యమరః ॥ ఛాయాబాహుళ్య
 ఇతి సమృద్ధకత్వం. కిసలయమయం - ప్రవాళప్రచురం, తల్పం - శ

య్యామాతస్థుషీణాం, ఆస్థితానాం సల్లాహస్సంభాషణాదిభిః, తైఃతా
త్యగిష్టైః, రతిరహస్య విషయైరిత్యథాః, ముదితమనసాం- సంతృప్తచి
త్రానాంకర్ణాటాంధ్రవ్యతికరవశాత్-కణాటాంధ్రభాషా సంకరాత్
కర్పరేశబలితేగీతిభేదే-గానవిశేషే, ముహ్యంతీనాం, వివశతన్వయాం
తీనాం- ఏభిస్సర్వైరపి విశేషణైః భృశంకామోద్ధీపకత్వము క్తంభవతి
శాలిసంరక్షకాణాం- కేదారగోప్రీణాం మదనకలుషం- మన్తధేన
కాలుష్యం, పాప్తం మాద్ధ్యం- మూఢభావం, ఆస్వాదయేథాః అను
భవేః+షష్ఠదఆస్వాదనఇతి ధాతౌర్విధివిజ్ఞే ||

|| ౨౦ ||

విష్ణోర్వాసాదవని వహనాద్బద్ధరత్నైశ్శిరోభి
శ్శేషస్సాక్షాదయమితిజనేన్సమ్యగున్నీయమానః
అభ్యైర్యుక్తోలఘుభిరచిరౌన్తుక్తనిర్దోక కల్పే
రగ్రేధాపితదనునయనేరంజయన్నంజనాద్రిః || ౨౧

ఏవంగచ్ఛతస్తవవేంకటాద్రిఃపురోభవిష్యతీత్యాహ || విష్ణోరితి || వి
ష్ణోఃవ్యాపనశీలస్యసర్వేశ్వరస్యవేంకటేశస్యవాసాల్ నివాసస్థానత్వా
త్ అవనివహనాల్-భూమేధారణాత్, భూధరఇతిపర్వతస్యనామ-బ
ద్ధరత్నైః-ఖదితరత్నైః, శిరోభిః-శిఖరైః, అయంపురోవర్తేనాక్షాచ్ఛే
షఇతిప్రత్యక్షభూతోనంతఇతి, శేషస్సాపివిష్ణువాసస్థానత్వం, భూమి
ధారణంశిరస్సురత్నైస్సంబద్ధత్వమిత్యాదికమస్తి. తత్సామ్యాదయంసా
క్షాచ్ఛేషఇతిజనేన్సమ్యక్ సమీచీనతయా ఉన్నీయమానః-విచార్యమా
ణః, అచిరౌన్తుక్తనిర్దోకకల్పే-తత్త్వవిశ్లిష్టకంచుకసదృశే || ౨౧ || సమా
కంచుకనిమోకావిత్వమరః || అలఘుభిః-స్థూలైః, అభ్యైర్యుక్తో
ల్యుక్తోవిశిష్టః, అంజనాద్రిః వేంకటాద్రిః అంజనాదేవీ వేంకటాదౌ
తపస్థితానతీ- సర్వేశ్వరాదవరంబద్ధవతీ, తస్యానామదేయేన పర్వత
స్యవ్యవదేశఇతి వేంకటాచలమాహత్వైప్రతిపాదితం. సపది-సద్యః,
సమనేరంజయంచక్షుషీఆనందయన్-అగ్ర-పురస్తాత్ భావీ-భవిష్యతి

తత్తారూఢైర్మహతి మనుజైస్సర్వగీభిశ్చానతీర్ణైః
 సత్త్వానైషా ద్వ్యపగతమిహస్తాతమ్యాది భేదైః ।
 సాధారణ్యాన్నిలపరిణతై స్సఘో బధ్యమావాం
 శక్త్యాకామమధువిజయిన స్తవ్చచకుర్యాన్సపర్యాం

వర్వతంగత్వాత్రివేంఠి టేశ్వరం త్వమపి యథాశక్తిపూజయోభ్యా
 హ ॥ తత్తారూఢైరితి ॥ మహతి, పూజ్యే, తత్తాత్రివేంఠిటాద్యై, మ
 ధువిజయినః, మధుసూదనస్య, అనేనతవాపినర్వానిష్ఠనిశ్చత్తిభవతీతి
 నూచ్యతే. సత్త్వానైషాత్, సత్త్వగుణస్యాద్రేకాత్, వ్యపగతమిధ
 స్తారతమ్యాదిభేదైః, అపేతాన్యాయ్యన్యూనతాధిక్యప్రకారవద్భిః, ఆ
 రూఢైరారోహణంకృతవద్భిః+గత్యథాకర్తృకత్వాదినాకర్తృక్తః. మ
 నుజేమానవైః, అవతీర్ణైః స్వసేవాథం సగౌదాగతైః సర్
 గీభిదేవైశ్చఫలపరిణతైః ఫలప్రదానస్యసాధారణ్యాత్సర్వసామ్యా
 త్ । న్యూనాతిరేకవిచారాభావస్సాధారణ్యం తస్మాత్సఘోబద్ధ్య
 మానాంనమూహిభామరచితాం సపర్యాంపూజాం, త్వచ యథాశ
 క్తికామమపేక్షితంకుర్యాః- కురు+కుక్మజ్జ్కరణైలిజ్ ॥ పూజనాత్త
 వాపి నర్వసిద్ధిభవవిషయతీతిభావః॥ ॥౧౬॥

స్తాకోన్తగ్నస్ఫురిత పుళినాం త్వన్నివాసేచ్ఛయేవ
 ద్రిక్ష్యస్యారాతనకముఖరాందక్షిణామంజనాద్రేః
 ఆసన్నానాం వనవిటపినాం వీచిహస్తైః ప్రసూనా
 న్యర్చామోతౌరుపహరతియానూనమద్ధేందుమాళైః

అనంతరం కనకముఖరాంనామ నదీంద్రిక్ష్యసీత్యాహ ॥ స్తాకైతి ॥
 త్వన్నివాసేచ్ఛయేవ, త్వద్విశ్రమాశయేవ, స్తాకోన్తగ్నస్ఫురితపుళినాం
 వీచీప్రసారణాదేకదా నిమజ్జ్య వీచీప్రసారణాభావే వ్యక్తసికతామ
 యీం అంజనాద్రేయేంకటగిరేః, దక్షిణాం- దక్షిణదిశిస్థితాం, కనకము
 ఖరాం, కనకముఖరైతి నామవతీం సువర్ణముఖతినదీంతిరాద్ద్రక్ష్యసి

నమిషేద్రక్ష్యసి ఈక్షిప్యసే॥ని॥ ఆరాద్ధూరసమిపఠోరిత్యమరః॥యా
నదీఅధేఁందుమాళేశ్చంద్రశేఖరస్య, కతుః॥అర్చాహేతౌర్వంకఽ
శస్యాచాఁథఁ ఆసన్నానాం- సమిపస్థితానాం- వనవిటపినామర
ణ్యవృక్షాణాం, ప్రసూనాని- పుష్పాణి వీచిహస్తేః వీచయోహస్తాఇ
వెత్యుపమితిసమాసః ॥ ఉపహరతి-సంపాదయతి ॥ నూనమిత్యుత్ప్రే
క్ష్యతే+హృషోహరణేలట్ ॥ ॥ ౨౩

నిర్విశ్యేనాం నిభృతమనభివ్యక్త మంజుప్రణాదా
మందాధూతఃపుళినపవనైర్వృష్ణశామోదగర్భైః
అవ్యాసంగస్సపదిపదపీఁసంశ్రయాన్త్యైరలంఘ్యా
బందీకుర్యుస్తటవసతయోమాభవంతంకిరాతాః ॥

తస్యాం నద్యాం విశ్రవ్యగచ్ఛేత్యాహ ॥ నిర్విశ్యేతి ॥ మంజుశ
మోదగర్భైః, అభ్రపుష్పపరిమళవద్భిః ॥ని॥ రథాభ్రపుష్పవిదః
వానీరమంజుశాఽత్యమరః ఆంధ్రభాషాయాం ప్రబ్బలిచెట్టు! కర్నా
నీరంజీమర, ద్రావిడేనంజీమరం ॥ పుళినపవనైః-సేకతమారుతైః, మం
దాధూతః-మందతయా ప్రచలితః- అనభివ్యక్తమంజుప్రణాదః- అన్న
ష్టమనోహరధ్వనిః వీనాఁ. కనకముఖరాఖ్యనదీం, నిభృతం, నిశ్చలం
నిర్విశ్యానుభూయ అన్త్యైరలంఘ్యః - శీఘ్రగామితయా పరైరనతిక్ర
మశీయఃత్వమవ్యాసంగఃసావధానఃసపదిపదపీఁ సంశ్రయ-శీఘ్రమా
ర్గమాశ్రయ+శ్రిశ్శేవాయాంలూట్ ॥ భవంతం త్వాం, సావధానం
తటవసతయఃనదీతీరవాసినః, కిరాతాః-పుళిందాః, మాబందీకుర్యుః-
బందీగృహీతంమాకాషుః ॥ ॥ ౨౪॥

తుండీరాఖ్యం తదనుమహితం మండలం వీక్షమాణః
క్షేత్రంయాయాః క్షపితదురితం తత్రసత్యవ్రతాఖ్యం
పత్య రోషాత్సలిలవపుషో యత్ర వాగ్దేవతాయా
స్సేతుజఙ్ఞేసకలజగతామేక సేతుస్సదేవః ॥ ౨౫ ॥

అనంతరం తుండీరాఖ్యం దేశంపశ్యన్ సత్యవ్రతక్షేత్రంగచ్ఛేత్వా
 హ ॥ తుండీరేతి ॥ తదనుతదంతరం, మహితం, పూజ్యం మహద్భిః
 పరిగృహీతత్వాత్ తుండీరాఖ్యం- తుండీరనామవత్ మండలం, దేశం
 వీక్షమాణః-పశ్యన్, తత్తమండలైక్షపితమరితం- వినాశితపాపం, సత్య
 వ్రతాఖ్యం- సత్యవ్రతనామవత్ క్షేత్రం, భూమింయాయాః గచ్ఛ+
 యాప్రాప్తేలిడే యత్రికాంచ్యాం సకలజగతామేకమేతుః ప్రాణి
 నాం ముగ్ధ్యోపాయభూతః సేతోరివ తరణోపాయత్వా దస్యాపి సే
 తుల్వేన రూపణం అమృతస్యేవసేతురిత్యుక్తైః దేవక్రీడావాన్ ప
 త్యారోపాత్ చతురాననేకాంతే కోపాత్ సలిలవపుషః- సదీరూపా
 యాః, వాద్దేవతాయాస్సరస్వత్యాః సేతుజ్జ్వలైవారకోభూత్ + జనీప్రా
 దుర్బావేలిత్ విరించయాగం స్రాణయకోపాచ్ఛమయితుమాగతా సర
 స్వతీ సేతుభూతేనయథోక్త కారిణానమాహి లేతిహ స్తిగిరిమాహ త్వేఉక్తం

నానారత్నైరుపచితగుణాం నిత్యసంగీతనాదాం

భూమేద్రక్ష్యమృచితవిభవంభూషణంతత్రికాంచీమ్ |

యస్యాం నిత్యం నిహితనయనా హస్తీశైలాధివాసీ

ద్వంద్వాతీతస్సుఖలుపురుషౌదృశ్యతే సత్యకామః ॥ ౧౬

కాంచీం పణ్డయన్ తాండ్రక్ష్యసీత్యాహ ॥ నానారత్నైరితి ॥ నా
 నారత్నైరించ్రీనీలపుష్పరాగమరకతాదిభిః ఉపచితగుణాం - సమృ
 ధరూపాం, నిత్యసంగీతనాదాం- అనుస్మృతతౌర్యతిక్రధ్వనిం, భూమేరుచి
 తవిభవం, భూషణం వృధివ్యాఃయోగైశ్వర్యభూతమాభరణం, కాంచీం
 కాంచీనగరం, తత్రి-సత్యవ్రతక్షేత్రే, ద్రక్ష్యసి, ఈక్షిష్యసే-యస్యాం
 కాంచ్యాం నిత్యం నిహితనయనః- సర్వదాస్యస్తకటాక్షః, హస్తీశైలాధివా
 సీ-వారణాచలేవస్తుంశీలవాన్ ద్వంద్వాతీతః- సుఖదుఃఖాదిద్వంద్వరహి
 తస్సత్యకామః-యథార్థగుణవాన్, అనేనసమస్తకల్యాణగుణాత్మక
 త్వం ప్రతిపాదితం. పూర్వత్రద్వంద్వాతీతఇతినిఖిలమాయప్రత్యనీక

త్వప్రతిపాదనాదుభయలింగత్వముక్తంభవతి. సపురుషఇతి పురుషనూ
క్తప్రసిద్ధఃదృశ్యతేఖలు.ఖలుశబ్దప్రయోగాల్ కృతయుగాదావివపరిధృ
శ్యతఇతిప్రసిద్ధిస్సూచ్యతే+దృశిర్ ప్రక్షణైక ర్థణిలట్ రశనాపక్షేపి స
ర్వయోజ్యం రశనాపినానారత్నైరనుస్మృతదామాభవతి స గీతవ
న్నాదసహితాభవతి. కాంచీయోషితాంభూషణంభవతి కామీనస్యం ని
హితసయనోనిత్యంభవతిపర్వతాదిమక్రీడతేవీకా త్తమోపన్నజన తస్య
తీసత్యాభిలాషాభవతియద్వాతత్యంతవికృతి కాంచీదర్శనాదిమసాభి
లాషఇతిసూచ్యతే॥ ॥౨౬॥

తామాసీదన్ప్రణమనగరిం భ కినమేణ మూర్ధ్నా
జాతామాదౌ కృతయుగముఖే ధాతురిచ్ఛావశేన ।
యద్వీధీనాం కరిగిరిపతే ర్వాహవేగావ ధూతాన్
ధన్యాన్ రణూన్స్త్రిదశపతయోధారయంత్యుత్తమాంగైః ॥

ముక్తిక్షేత్రభూతాం కాంచీంగత్వాతాంపురిఃప్రణమేత్వాహ ॥తా
మితి॥ త్రిదశపతయఃయద్వీధీనాం-కాంచీప్రతాళీనాం,కరిగిరిపతేర్వా
హవేగావధూతాన్ హస్తిగిరినాథస్యాశ్వవేగ సముద్భూతాన్ ధ
న్యాన్ తదశ్వపాదస్పృశాత్క్రూతాథాన్, రణూన్ పాంసూనుత్త
మాంగైశ్శిరోభిః,ధారయంతి.ఆదౌ కృతయుగముఖే, పర్యాయాణా
మనేకత్వాదాదిశబ్దప్రయోగః ముఖశబ్దోపి. ప్రథమవాచీఆద్యకృత
యుగప్రథమభాగఇత్యర్థః. ధాతుః బ్రహ్మణః, ఇచ్ఛావశేన-సంకల్ప
వశాజ్ఞాతాం,సృష్టాం తాంముక్తిక్షేత్రస్వినప్రసిద్ధాం, నగరింకాంచీ
పత్తనం ఆసీదన్,సమీపంగచ్ఛన్ భక్తినమేణమూర్ధ్నాప్రణమన
మస్కురు+ణమప్రహృష్టశబ్దే-కతేరిలోట్. ॥౨౭॥

మందాఘాతా తదనుమహితానిస్సృతశ్చూతషండాల్
పాశ్వే తస్యాః పశుపతిశిరోశ్చ ంద్రీ నీహార వాహీ ।
దూరాత్ప్రవం ప్రియసఖమివత్వాముప్రేష్య త్వపశ్యం

కన్యాపాదః కమలవని కాకాముకోగద్ధవాహః ॥ ౨౮ ॥

తత్త్రాగతంతావం మందమారుతోఽపి సేవిష్యత ఇత్యాహ ॥ మద్దాధూ
తాదితి ॥ తదనుమందాధూతాల్ - మృదుప్రచలితాచ్ఛాతషండాల్ - ఆ
మృసమూహాల్ నిస్సృతానిగతః అనెనమాంద్యముచ్యతే. మహితః-
పూజితః, తస్యాః-కాంచ్యాః, పాశ్వే-పశ్చిమప్రదేశే-పశుపతి శిరశ్చం
ద్రనీహారవాహీపశుపతేః-రుద్రస్య, శిరశ్చంద్రస్య-మూర్ధస్థితకళారూప
చంద్రస్యనీహారవాహీ-నీహారధారకః, అనెనశ్చైత్యముచ్యతే. కంపాపా
దః కమలవని కాకాముకః-కంపాఖ్యనద్యాః భూగామిన్యాః పాదసి, ఉ
దకెస్థితతమలానాం వని కాయాస్సమూహస్య కామీ అనెనసౌరభ్యముచ్య
తే. గంధవాహో-వాయుః, దూరాద్దేశాంతరతః, ప్రాప్తమాగతంప్రియ
నఖమివత్వాం అవశ్యముప్రేష్యతి- భవంతమవశ్యంప్రాప్స్యతి లృట్ ॥

వణస్తామైరివ పరిణతా సప్తభేదైర్మహాహ్నేః

మాన్యామధ్యే నగరమభితస్సేవితా దేవతాభిః ।

స్వచ్ఛస్వాదుప్రసరసుభగా స్వామినీ వహివీనాం

వేగాసంజ్ఞాం వహతి మహతీం వల్లభా పద్మయోనేః ॥ ౨౯ ॥

తత్ప్రతవస్వామినీసరస్వతీనదీరూపేణప్రసృతావేగాసంజ్ఞాంబిభర్తేత్యా
హ ॥ వర్ణైః ॥ వర్ణస్తామైర్వర్ణ సమూహైరివసప్తభేదైః శుక్తికాకనకాస్యప్రా
కంపాపెయాచమంజులాచండవేగత్కుక్తసప్తప్రకారైః మహాహ్నేః-మ
హాప్రవాహైః, పరిణతా-ప్రాదుర్భూతా. మాన్యా-పూజ్యామధ్యేనగరం
-నగరమధ్యే+పారమధ్యేషష్ట్యావేత్యన్యాయాభావః. దేవతాభిః-బ్రహ్మ
దిభిరభితః, సేవితా, ఆశ్రితా, స్వచ్ఛస్వాదుప్రసరసుభగా-నిర్మలమధు
రప్రవాహమనూహరా, కహినాం కేజలేవీనాం-పక్షిణాం, వః, యష్టాకం
స్వామినీ-అధిపతీ, పద్మయోనేః-బ్రహ్మణః, మహతీ-గుర్వత్కృష్టా,
వల్లభా-కాంతా, సరస్వతీ, వేగాసంజ్ఞాం-వేగేతి నామధేయం, వహతి ॥

తీర్థే ఘంసాం శమితకలుషే తత్ర సారస్వతాభ్యే

స్నాత్వాసాధంమునిభిరనమైస్సమ్యగుల్లాసితాంగః ।

విశ్వం చితై విగతరజసి వ్యంజయంతీ మశేషం

వక్ష్యన్యంతర్బహిరపిపరాంశుద్ధిమక్షేపణీయామ్ ॥౩౦॥

తతః తీర్థేఽఋషిభిర్బహుస్నానేకృతేనర్వదర్శితవర్సంతశుద్ధిస్తవ
భవిష్యతీత్యాహ ॥ తీర్థేఽఋషిః ॥ పునః-పురుషాణాం, శమితకలుష-వి
నాశితపాప-సారస్వతాఘ్నే-సారస్వతనామని, తతః-తస్మిన్ పరిశుద్ధతీ
ర్థే, వేగవత్వాం-అనమైః, నిదోఽమైః, మునిభిః, సరోభూతాదిభిస్సా
ధంస్నాత్వాస్నానంకృత్యాసమ్యగుల్లాసితాంగః, అత్యంతప్రకాశితా
వయవః, విగతరజసి-వ్యపేతరజోగుణై, చితైమనసి. అశేషం-నకలం, వి
శ్వం, లోకం-వ్యంజయంతీం, ప్రకాశయంతీం-అక్షేపణీయాం-అనివారణీ
యాం-పరాంశుద్ధింతర్బహిరపిమనసి-శరీరేపిచ, వక్ష్యసి-ప్రాప్స్య
సితవముక్తసామ్యభవిష్యతి. ముక్తానామపివిరజాస్నానాన్సర్వజ్ఞతా
ప్రాప్తిరూపశుద్ధిభవతి+వహప్రాసణైల్పట్ ॥... ॥౩౦॥

తస్యాస్తీరే సరసిజ భువస్సమ్య వైతానవేదిః

దివ్యంకుర్వత్ ద్రమిడవిషయందృశ్య తేహస్తిశైలః ।

యస్యోపాంతే కృతవసతయోయాపయిత్యా శరీరం

వతిష్యంతేవితమసిపదేవాసుదేవవృధన్యాః ॥

వేగవత్వాస్తతేహస్తిశైలోదృశ్యతే. తస్యసమీపేవాసంకుర్వంతః
చరమకాలేదేహంవిసృజ్యవాసుదేవస్యపదేతిష్ఠంతీత్యాహ ॥తస్యాఋషిః॥
హేసామ్యహంససామ్యశబ్దన్యజ్ఞాఘృత్యధాః. తస్యాస్తీరే-వేగవ
త్వాస్తతః, సరసిజభువంబ్రహ్మణః, వైతానవేదిః తరవేద్యాత్తాహస్తిశై
లః-కరిగిరిః ద్రమిడవిషయం-ద్రావిడదేశం, దివ్యంకుర్వత్-ప్రశస్తంకు
ర్వత్, దృశ్యతేప్రకాశతే. యస్యోపాంతే-హస్తిశైలస్యసమీపే, కృతవస
తయః-కృతవాసాః, శరీరంయాపయిత్యా-శరీరంవిసృజ్య, వితమసి-విగత
తమోగుణై, వాసుదేవస్యపదేస్తానే, ధన్యాః-కృతాధాః, వతిష్యంత

తే-వాసంకరిష్యంతి+వృతునతా నేల్పట్ ॥ ॥3౧॥

సంచినాన్వానా తరుణతులసీ దామభిస్సాన్వమభిఖ్యాం
తస్యాంవేద్యామనువిదధతీ శీతలం హవ్యవాహమ్ ।
భోగేశ్వర్యప్రియసహచరైః కావపి లక్ష్మీకటాక్షైః
భూయశ్శ్యామాభువనజననీ దేవతాసన్నిధౌ ॥3౨॥

ఉ త్రవేద్యాం శ్యామపావకరూపేణనారాయణౌభాసతత్త్వైః
హంసంచినాన్వనైతి॥ తరుణతులసీదామభిః-నూతనతులసీస్రగ్భిఃఅమ్ల
నాభిరిత్యథః॥ సాన్వమభిఖ్యాం,స్వకీయాంకాంతిమిత్యథః॥ని॥ అభి
ఖ్యానామకౌభయోరిత్యమరః॥ సంచినాన్వనా-సమ్పాదయంతి, తస్యాం
వేద్యాముత్తరవేద్యామిత్యథః॥ శీతలంహవ్యవాహం, అనుష్టంపావ
కం, అనువిదధతీఅనుకుర్వతీ, భోగేశ్వర్యప్రియసహచరైః-భోః॥ అ
త్రత్యశబ్దాద్యనుభవఃవిశ్వర్యం-పరమపదేశ్వర్యంతయోఃప్రియ సహచ
రైః ప్రియసఖైః, భోగేశ్వర్యాపాదకేరిత్యథః, లక్ష్మీకటాక్షైరింది
రాపాంగదర్శనైఃభూయశ్శ్యామా-అత్యంతశ్యామా॥ని॥స్థితంభూయశ్శ
భూరిచెత్యమరః । భువనజననీ-సర్వజగత్కారణభూతాకాపి దేవతా
వాచామగోదరమహిమాపరాదేవతాసన్నిధౌ నన్నిధానంకరోతి.ఇ
దమేకమేవాలంకరణేనసర్వాణిశ్రేయాంసిసిద్ధ్యంతితిభావః. అనెనఇయ
మేవపరదేవతేతినిరణాయ॥ ॥3౩॥

లక్ష్మీవిద్యుల్లలితవపుషంతిత్ర కారుణ్యపూర్ణం
మాబైషీస్తవంమరకతశిలామేచకంవీక్ష్యమేఘమ్ ।
శుద్ధైర్నిత్యం పరివీతపదస్తావృజే దేవహంసై
హంసీభూతస్సఖలుభవతామన్వవాయాగ్రజన్తా॥

తస్యాంవేద్యామపూర్వమేఘావతాతేనతుత్వద్వంశజః తస్మాత్
సాధ్యసంమాకుర్విత్యాహ ॥లక్ష్మీతి॥ తత్రవేద్యాం లక్ష్మీవిద్యుల్లలితవపు
షం-త్రురూపతటి న్ననౌహరమూర్తిం-కారుణ్యపూర్ణం-కారుణ్యరూ

పజలభతితంమరకతశిలామేచకంగారు తతశిలానద్ధరితంమెఘపీక్ష్యమా
భ్రాషీభీతింమాకురు+ఇభీభయెలుజ్ఞః త్వాదృశైః-త్వత్సదృశైః, శుద్ధైః
అనన్యపరైః-దేవహస్తైః, నిత్యసూరిభిః నిత్యంపరిచితపదః సేవితపదః,
హంసీభూతిః-హంసతయావిర్భూతః, నమెఘఃభవతాం యష్టాకంఅన్వ
వాయాగ్రజన్తానంతానేపురస్తాజ్ఞాతః ఖలు, ఖలుశబ్దః ప్రసిద్ధిద్యోతకః
స హంసో హిరణ్మయాభః-హిరణ్మయశ్శకునిర్బ్రహ్మనామేశ్రుతైః॥

సారాస్వాదీనవనహవిషాం సాస్వమి నస్తే న దేవ

శ్శుద్ధంచక్షుశ్శుక్తిపరిషదాంచక్షుషాంభాగధేయః

అంగీకుర్యాద్విసత మమృతాసారసంవాదిభిస్తాస్వ

మావిర్భోదైరభిమతవరస్థూలలక్షైఃకటాక్షైః ॥ ౩౪ ॥

యజ్ఞోద్భూతసాస్వమి నారాయణః బహుఫలప్రదైః కటాక్షైః,
ప్రణతంతావమంగీకుర్యాదిత్యాహ ॥సారేతి ॥ తేతవసాస్వమినః బ్రహ్మ
ణః సవనహవిషాం-యజ్ఞహవిషాం-సారాస్వాదీనపాస్వాదనశీలఃశు
తిపరిషదాం శుద్ధం చక్షుఃపెదసమూహానాం నిదుష్టం నయనం వే
దచక్షుస్సచాతనఇత్యుక్తైః । చక్షుషాంభాగధేయమాశ్రిత లోచనా
నాం దిష్టంసదేవఃవరప్రదానైసప్రసిద్ధౌ వరదరాజః వినతంప్రణతం
త్వామమృతాసారసంవాదిభిః అమృతవర్షసదృశైరావిర్భోదైః ఆవి
ర్భూతసంతోషైః అభిమతవరస్థూలలక్షైః-ఇష్టవరవిషయే బహుప్ర
దైః ॥ ౩౫ ॥ సుర్యదాన్యస్థూలలక్ష దానశౌండాబహుప్రదఇత్యమ
రః॥ కటాక్షైః-అపాంగపీక్షణైః- అంగీకుర్యాత్-స్వీకుర్యాత్, తస్మా
త్తత్ప్రగత్వానమసుగర్విత్యథః॥ ... ॥౩౪॥

మధావసక్తంసరసిజమివస్వన్న మాలమ్బమానా

దేవ్యాహస్తం తదితర కరన్యస్తలీలారవిండః ।

దేవశ్శ్రీమాన్యచిసవిహరైస్త్వైస్వరమారామభూమా

వ్యక్తోవాలవ్యజనవపుషా వీజయైస్తంతప్వమేవ॥౩౬॥

తస్య దేవస్య కైంకర్యమపిత్వం కుర్విత్యాహా మధ్యతి॥ మధ్య-
 క్తం మదునా విష్టం సరసిజం పద్మమివస్వన్నం కాంతకరన్పశాజ్జాత
 స్వేదం దేవ్యాః లక్ష్మ్యాః హస్తమాలమ్బమానః అవలంబనంకుర్వాణః
 తదితరకరస్య సలిలం విందః పక్షిణకంగృహీతలీలాకమలః శ్రుమాణ్ శ్రు
 సమేతః, దేవః క్రీడావాక్ సఃవరదః ఆరామభూమా ఉద్యానస్థలైస్వే
 రం యథేచ్ఛంయదివిహరేత్ విహరణంకుర్యాచ్ఛేత్ వ్యక్తశ్చక్షుర్గో
 చరోభూత్వా వాలవ్యజనవపుషాచామరవత్పితృశరీరేణధవళేన పక్షేణ
 త్యథః తందేవత్యమేనభ్యుభావనయాపీజయేపీజనం కురుశాంతి
 మపాకురుమపిషీస్వేదమాజనంకుర్విత్యథః + పీజవ్యజనేలిజ్ ॥ ౩౧ ॥

జాతప్రీతిజనపదమథో మధ్యమం లంఘయిత్వా
 దూరాలక్ష్యక్రముకనివహశ్యామలాకాయాహించాశా
 వ్రతుశ్చిద్గచ్ఛ స్తకరవలనస్తమ్భితైస్సహ్య జాయాః
 సోతాభేదైర్వివిధగతిభిన్నం విభక్తావకాశా ॥ ౩౨ ॥

తుండీరాల్ మధ్యమరాష్ట్రమతిక్రమ్యచోళరాజ్యం గచ్ఛేత్యాహ
 ॥ జాతప్రీతిరీ॥ అథో అనంతం జాతప్రీతిరుత్పన్నసంతోషః మధ్యమం
 జనపదం మధ్యమరాష్ట్రం లంఘయిత్వా తిక్రమ్యదూరాలక్ష్యక్రము
 కనివహశ్యామలాకాయాగతాదృశ్యమాసపూగసమూహేనశ్యామలన
 ష్టాకావ్రతుశ్చిద్గచ్ఛ స్తకరవలనస్తమ్భితైః సోతాభిముఖం గచ్ఛతాం
 మత్స్యనాం పరిభ్రమణేన స్తమ్భితైః ఆతపివ-నివి గతిభిః నానా
 విధగతిభిః సహ్యజాయాః కాపెర్యాః సోతాభేదైః సంవిభక్తావకాశా
 వృథకన్యాతప్రదేశాకాచోళాకాయాహిగచ్ఛ + యాపావణాలాట్ ॥

సంధ్యారాగం సురభిరజనీ సంభవై రంగరాగైః
 కేళైశ్చోక్తాస్సతిమిరకలహంపాలికా పీడగర్భైః
 అవిభ్రాణా స్సరసిజదృశోహంస దొలాధిరోహః
 చాధాస్యంతే మదకలగిరస్తేషునెత్రోత్సవంతే ॥ ౩౩ ॥

తత్ర చోళరాజ్యే సరసిజదృశః దోలాధిరోహ త్వనెత్త్రయోః ప్రి
తి కరిష్యంతీత్యాహ ॥ సద్ద్యేతి ॥ హంస లెమదేశేమ సురభి
రజనీసంభవైః పరిమళితహరిద్రాయాన్సముత్పన్నైః ॥ని॥ నిశాఖ్యా
కాంచనీపీతా హరిద్రావరణః నిత్యమరః అంగరాగ్రేరనులేపనైః సం
ద్యారాగంసంధ్యాకాలరక్తిమానం పాలికాపీడగర్భైః క్రముకపుష్పా
భిన్నశేఖరవద్భిః ॥ని॥ పాలికాపూగకుసుమే సమూహే శృంగయో
స్త్రియామితి యాదవః । శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః కేశైః కచైః
జ్యోత్స్నాతిమిరకలహంచంద్రికాంధకారయోర్వివాదంచటవిభాణావ
హంత్యః మదకలగిరః మదెనాన్యక్తవాచః సరసిజదృశః తామరసన
యనాః స్త్రియః దోలాధిరోహాత్ ప్రేంభోళికాధిరోహణాత్ తెనెత్త్రా
త్సవంతి ధాన్యంతే- కరిష్యంతీత్యర్థః ॥ ॥౩౭॥

పృథ్వీలీలా తిలకసుభగం పశ్చిమం భాగమేషాం
నామ్నావషణం జలచరనదీమాతృకం గాహమానః ।
ద్రక్ష్యస్య రాత్నరిమితతయా మగ్నకైలాసదృశ్యం
శ్వేతం శైలం ఫణిపతిమివ త్త్వా తలాదుజ్జహానమ్ ॥౩౮॥

తతః వషణామని రాజ్యే శ్వేతాద్రి ద్రక్ష్యసీత్యాహ ॥ పృథ్వీలీలే
తి ॥ పృథ్వీలీలా తిలకసుభగం పృథ్వావ్యః భూమ్యాః లీలా తిలకవత్ క్రి
డాథణం సమర్పితవిశేషకవత్ సుభగం-మనోహరం ఏషాం-చోళ
ప్రదేశానాం, పశ్చిమం భాగం- పశ్చిమప్రదేశం నామ్నావషణం- వర్ష
సంజ్ఞకం, జలచరేతి హంసస్య సంబంధనం నదీమాతృకం - నదీప్రవా
హపోషితం గాహమానః ప్రవిశన్ పరిమితతయా మగ్నకైలాసదృ
శ్యం పరిచ్ఛిన్న త్వేన నిమగ్నకైలాసపర్వతవద్దృష్టుం యోగ్యం ఆతపీవ
త్త్వా తలాదుజ్జహానమ్ భూమేరుత్సతంతం ఫణిపతిం అనంతమివ స్థితం
శ్వేతం శైలం - శ్వేతపర్వతనామానం దివ్యం స్థానమారాత్సమి పె
ద్రక్ష్యసి- ఈక్షిప్య సే ॥ ॥౩౮॥

స్ఫారాలాక ప్రశమితతమస్సంచయంతత్రపుంసాం
 ప్రత్యగూపం ప్రగుణవిభవం ప్రార్థనీయం బుధానాం
 నేదీయాంసం కుశలనివహం నస్తురాధాన్యతే తే
 దిన్యంతేజాజలధితనయాన్నేహ నిత్యానుషక్తం ॥

॥ స్ఫారేతి ॥ తత్ర శ్వేత శైలేపుంసాం స్ఫారాలాక ప్రశమిత తమ
 స్సంచయం అధిక ప్రకాశేన వినాశితాజ్ఞానాంధకార సమూహం ప్రత్య
 గూపం ఔతనయావం ప్రగుణవిభవం అధికైశ్వర్యంచ బుధానాం ప్రా
 ర్థనాం ప్రార్థనీయం జలధితనయాన్నేహ నిత్యానుషక్తం లక్ష్మ్యా
 న్నేహాననిత్య సంస్మృష్టం దివ్యమప్రాకృతం తేజః పరంజ్యోతిః సంతః-
 నమసుగర్వాణస్య - తేతవనేదీయాంసం సమీపస్థమిత్యధః+అంతిక
 బాధయో ర్నెదసాధావిత్యంతిక శబ్దస్య నేదాదేశః కుశలనివహంతేమ
 సమూహం ఆధాన్యతే, కరిష్యతి+ఋధాఇహాధారణపోషణయోః ల్యుట్ ॥

స్నిగ్ధచ్ఛాయం తదనువితతం తస్య ధామేవ నీలం
 నీలీపుష్పస్త్రబలలితం కా న నం నం విచీయాః
 దృష్టేతస్త్రిన్ననిమిషవధూ నిత్యనిర్వేశయోగ్యే
 స్వర్గోద్యానశ్రియమపిలఘుంమంస్యతేమానసంతే॥

॥ స్నిగ్ధేతి ॥ తదనుస్నిగ్ధచ్ఛాయం-మనోహరచ్ఛాయావత్, విత
 తం విస్తీర్ణం, తస్య పూర్వోక్త తేజోరూపస్య, విష్ణోః ధామేవ ప్రకాశ
 త్తవ నీలం, నీలవర్ణం, నీలీనాం, తన్నామకౌషధీనాం, పుష్పస్త్రబ
 త్తేః లలితం, మనోహరం కాననమటవీంసం విచీయాః అన్వేషణం కురు+
 చిఇచ్ఛయనేలిజ్ అనిమిషవధూనిత్యనిర్వేశయోగ్యే, అప్సరోభిస్సదా
 నుభవితుంయోగ్యే, తస్త్రిన్నరణ్యే దృష్టే సతి తేమానసం, తవమనః, స్వ
 గోద్యానశ్రియమపి, నందనకౌభామపి, లఘుంమంస్యతే, క్షుద్రత్వే
 నవిచారయిష్యతి+మనుఅవబౌధనే ల్యుట్ ॥ ... ॥ ౪౦ ॥

కుర్వన్నానాకుసుమరజసా యత్ర చిత్రం వితానం

పూగారణ్యమృదువిచలయన్పలి కాచామరాణి
పాదన్యాస క్షమమవకిరక్ త్తాతలంపుష్పజాలైః
ప్రాయోవాయుఃపరిజనవిధింపంచబాణస్యధత్తైః॥౪౧

తత్కారణ్య వాయుఃపంచబాణపరిచర్యం కరిష్యతీత్యాహ ॥ కు
ర్వన్నీతి ॥ వాయుర్తాతరిశ్వా, యత్రపూగారణ్య, శ్వేతాద్యైః పరి
తః స్థితక్రముకవనె నానాకుసుమరజసా, నానాకుసుమధూళిభిః, చి
త్రం వితానం, విచిత్రోల్లాచం ॥ని॥ అస్త్రీవితానముల్లోచిత్యమః
కుర్వత్, కుర్వాణః, పాలి కాచామరాణి-క్రముకపుష్పచామరాణి, మృ
దుమందం, విచలయక్-ధూననకుర్వత్, పుష్పజాలైః, కుసుమసమూ
హైః త్తాతలం, భూమిం, పాదన్యాసక్షమం, పాదవిన్యాసయోగ్యం; య
థాతథాఅవకిరక్ పంచబాణస్య, మన్తఫస్య, పరిజనవిధిం, పరిచారకవి
ధానం. ప్రాయఃధత్తై-ధారయిష్యతి॥వర్తమానసామీప్యేలట్ ॥౪౧॥

స్మృతో వేగాదథ జనపదం సౌమ్యసీమంతయంతీ
ప్రత్యాదేహో విబుధసరితస్స్యందతే సహ్యకన్యా!
కాలేకాలేపరిణతివశాత్పర్వభేదానకీణైః
పుండ్రేక్షణాణాంపులినవిశదేర్గద్గదామాక్రికౌఘైః

త్రకావేరిప్రవహతీత్యాహ ॥స్మృతఇతి॥అథానంతరంసౌమ్యహం
నస్మృతోవెగాల్ - ప్రవాహవెగాల్, జనపదం- రాష్ట్రం, సీమంత
యంతీ, విభాగకుర్వతీ, విబుధసరితః- దేవగంగాయాః, ప్రత్యాదే
శః- ప్రతిక్షేపికా ॥ని॥ ప్రత్యాదేహోనిరాకృతిరిత్యమః॥ పుండ్రేక్షు
ణాం- ఇక్షువిశేషాణాం, ॥ని॥ రసాలఇక్షుస్తద్భేదాఃపుండ్రకాంతార
కాదయిత్యమః ॥ కాలేకాలే- ప్రతిదివసం, పరిణతివశాత్ - పరిణా
మవశాత్పర్వభేదానకీణైః, కాండగ్రంథివిభేదనాద్విశేణైఃపులిన
విశదైః పులినవద్విశదైః- మాక్రికౌఘైః, ముక్తాసమూహైః, గద్గదా
నిమ్నోన్నతా ॥ని॥ బంధురంగద్గదత్రిమితీవిశ్వప్రకాశః ॥ ఇక్షుభే

దాన్తుక్తోత్ప తీరత్నశాస్త్రప్రసిద్ధైవ సహ్యకన్యా, కావేరీ, న్యందతే
ప్రవహతి+న్యందూప్రసవణైలత్ || ||౪౨||

సహ్యోత్పంగాత్సపదిమరుతాసాగరం నీయమానాం
భద్రాలాప్తేర్విహితకుశలాంతాద్వదృశానాం ద్విజానాం
యామసగ్నాస్సరసకుహళీ పత్రపాలైర్నిశాంతే
మందస్తేరామధుపరిమలైర్వాసయంతీవపూగాః ||౪౩||

సహ్యోతి || మరుతా-వాయునా, సపది, తత్తణ, సహ్యోత్పంగాత్
సహ్యపర్వతాంకాల్ సాగరం నీయమానాం సముద్రం ప్రాప్యమాణాం
తాద్వదృశానాం, త్వత్సదృశానాం, ద్విజానాం- పక్షిణాం ||ని|| దంతవి
ప్రాండజాద్విజాఇత్యమరః || భద్రాలాప్తేః-మంగళధ్వనిభిః, స్వస్తివా
చనవత్ స్థితైర్నిత్యర్థః. విహితకుశలాం-కృతమంగళాం, నిశాంతే, ఉదయ
కాలే-సరసకుహళీపత్రపాలైః మధుసమేతపూగపుష్పచ్ఛదనపతనైః
మందస్తేరాంసమందహాసాం-యాంకావేరీంఅస్కన్యాః- ఆద్రాణః+
సగ్నాం దిర్ గతిశోషణయోరితి ధాతౌః క త్తరి క్తః పూగాః- క్రముకాః మ
ధుపరిమలైః వాసయంతి-మకరందామోదైర్వాసితాంకుర్వంతీవ వతం
తే తాదృశీకావేరీప్రవహతీతి పూర్వేణాన్వయః. యథాపితృగృహద్భ
త్పృగృహగమనే కన్యయాసహాప్తాగచ్ఛతిమాతురుత్పంగాత్కన్యాగ
చ్ఛంతీ బ్రాహ్మణైః విహితస్వస్తి వాచనాసమందహాసాచభవతి. బంధ
వోంగరాగాదిభిస్తామలంకుర్వన్తి తద్వదితిభావః || ||౪౩||

తస్మిన్ ద్రక్ష్యస్యమరమహిళా మాళిగందైరవంధ్యా
మాతన్వానాం వ్యపగతరసం మానసేమాననంవః |
తీర్థైరన్వేరపివరిగతాం శుద్ధిహేతోస్సమన్తా
చ్ఛందోగ్ల్లానప్రథితయశనన్సంపదంపుష్కరిణ్యః ||

||తస్మిన్నితి || అమరమహిళామాళిగందైః దేవస్త్రీకేశపరిమలై
అవంధ్యాం అభిన్నాంవః మానసం - యష్టాకం మనః మానసేవ్య

వగతరసంమానసేనరస్యపేతప్రీతికం, ఆతనాన్వనాం,కుర్వాణాం, శుద్ధి
హేమాఃశుద్ధికారణాదనైస్సతీతేఽరపి సమన్తాత్పరిగతాం సత్వతః పరి
స్మృతాః చంద్రోల్లాసప్రధితయశసః-చంద్రస్య రాజయక్షనిరాకరణా
త్వాప్రౌఙ్ఘ్యల్యేన ప్రఖ్యాపితకీతేః,పుష్కరిణ్యాః చంద్రపుష్కరి
ణ్యాస్సంపదమైశ్వర్యం తస్మిన్నేదేదగ్మ్యసి॥ ॥౪౪॥

తీరే తస్యావిరచితపదం సాధుభిస్సేవ్యమానం
శ్రద్ధాయోగాద్వినమితతనుశ్శేషపీఠంభజేథాః
యస్త్రిన్నస్తత్కులధనతయాసౌమ్యసాకేతభాజః
స్తానంభావ్యంమునిభిరుదితంశ్రీమతౌరజ్జధామ్నః

చంద్రపుష్కరిణీతీరే అస్తత్కులధనభూతః త్రిరంగరాజఃయస్త్రి
న్ననన్తపీఠే అవిభావిష్యతి తమనన్తపీఠం భజేథాఇత్యాహ ॥ తీరణతి॥
సౌమ్యహంసయస్త్రిన్ననన్తపీఠే అస్తత్కులధనతయా - అస్తాకం కుల
ధనత్వేన, సాకేతభాజఃత్రిమతౌరంగధామ్నః, త్రిరంగరాజస్యస్తా
నమాన్పదం,భావ్యం-ప్రాప్యంభవితుమహంమునిభిరుదితం,ఋషిభి
రుక్తం+నదన్యక్తాయాం వాచికమణిక్తః సంప్రసారణం, తస్యాశ్చం
ద్రపుష్కరిణ్యాస్తీరే-తతే విరచితపదం-కృతాధిష్ఠానం సాధుభిర్తహః
త్తభిస్సేవ్యమానమాశ్రీయమాణం శేషపీఠమనన్తపీఠం శ్రద్ధాయోగా
త్. ఆదరయోగాత్, వినమితతనుఃప్రహీప్యకృతశరీరస్సత్, భజేథాఃభ
జస్వ+భజసేవాయాంభిజ్ఞే ॥ ॥౪౫॥

సత్వేదివ్యేస్వయముదయత స్తస్యధామ్నః ప్రసంగా
న్తంజూషాయాం మరతకమినభాజమానంతదన్తః।
చేదౌ ధావశ్యుపహిత భుజుశేషభోగే శయానం
దీప్తూఃపౌఙ్గజలధితనయాజీవితం దేవమాడ్కమ్॥౪౬॥

త్రిరంగరాజేమమనఃప్రసర్పతీత్యాహ ॥సత్వేతి॥ దివ్యేనత్వే
శుద్ధస్త్వే తద్యూపే విమానే ఇత్యర్థః. స్వయముదయతః స్వయ

మేవావిధానం కుర్వతః+ఇటకిటకటీగతావిత్యత్ర ప్రశ్లేషసిద్ధాదయ
తే భావాదికాచ్ఛతరియాపం తస్యక్రిరంగరాజస్య ధామప్రసం
గాల్ అంశుప్రసంజనాల్ మంజూషాయాం-పెటికాయాం, మరకత
మివ-గారుత్తతరత్నమివ, తదంతః-వినూనస్యాన్తఃప్రదేశే, భ్రాజమా
నంప్రకాశమానం, ఉపహితభుజం-ఉపధానీకృతబాహుం, శేషభో
గేశయానం-అనన్తశరీరేశయనంకుర్వన్తం || ని || భోగస్సుఖేస్త్రాన్యది
భృతావపౌశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః || దీర్ఘాపాంగం-దీర్ఘకటా
క్షం, అధికస్నేహాదితిభావః జలధితనయా జీవితలక్ష్యైః పాణిభూ
తం ఆద్యందేవం-ఆదిపురుషం, చేతాధావతి-మనఃప్రసర్పతి, మమే
తిశేషః అస్తత్కులధనత్వేనేతిభావః ||

|| ౪౬ ||

చౌరాశ్రాన్తంతదనువిపినంచౌళపాండ్యాన్తరస్థం
ఝల్లీనాదశ్రవణపరుషం శీఘ్రమేవ వ్యతీయాః |
తీణేతస్త్రిన్వకటయసఖ శీతలాన్తే నినాదాన్
శబ్దాయంతే నఖలుకవయస్సన్నిధౌదుజ్జనానామ్ ||

తతశ్చౌళదేశాశ్వాండ్యదేశం గచ్ఛేత్త్యాహ||చౌరేతి || తదనుచౌ
రాశ్రాన్తం చౌళపాండ్యాన్తరస్థం చౌళదేశపాండ్యదేశమధ్యవతిన్
ఝల్లీనాదశ్రవణపరుషం ఝల్ల్యాఖ్యజంతూనాంనాదేన శ్రవణయోర్ని
మృరంవిపినమరణ్యం శీఘ్రమేవవ్యతీయాః అతిక్రామలిక్ సఖతస్త్రిన్
కాననే అతీతేసతి శీతలాన్ శ్రోత్రసుఖాన్ తతవనినాదాన్ శ
బ్దాన్ ప్రకటయ ప్రకాశయ, తథాహికవయః, కవీశ్వరాః దుజ్జనా
నాంసన్నిధౌశబ్దాయన్తేఖలు సర్వకవిత్వం నప్రకాశయంతేఖలు+శ
బ్దైరెత్యాదినాశబ్దశబ్దాత్కరోత్యథేక్యజీలట్ || ... || ౪౭ ||

సస్తాపీడ ప్రచలదలకం వ్యక్తతాటంక రత్నం
ముక్తామూర్తస్సురితతిలకంవక్త్రముత్తానయన్త్యః
దేశస్త్రిన్మృవలయద్యుశోజాతకౌతూహలాస్తాన్

మాలాదీమైర్త్యధురవిరుతఃమానయిష్యన్త్యపాంగైః ॥ ౪౮॥

పాండ్యదేశే మత్తకాశిన్యస్తవరుతం బహుమానయిష్యన్తీత్యాహ
॥ శ్రస్తీతి ॥ తస్మిన్దేశే-పాండ్యరాష్ట్రే, స్రస్థాపీడస్రచలదలకం-స్ర
స్తః-మృతః, ఆపీడః శెఖరాయస్యతల్ ప్రకర్షణ చలన్చూర్ణకుస్త
లాయస్యతల్ ఉభయోః ఖంబకుజ్జవద్విశేషణసమాసః, వ్యక్తతాటంక
రత్నం-ప్రకాశితకర్ణికారత్నం, ముక్తాచూర్ణస్ఫురితతిలకం-ముక్తాచూ
ర్ణైన వ్యక్తవిశేషకంనక్త్రముత్తానయన్త్యః-వదనమూర్ధ్వకుర్వత్యః
జాతకౌతూహలాః-సంజాతకుతూహలాః, కువలయదృశః-స్త్రియఇత్య
థః, మధురవిరుతం-మనోహరవాశితం, త్వాం మాలాదీమైర్త్యః-మా
ల్యపద్మీమైర్త్యః, ఆయతైరిత్యథః, అపాంగైః-కటాక్షైః, మానయిష్య
న్తి-బహుమానయిష్యన్తి + మాసపూజాయాంలృట్ ॥ ౪౮ ॥

నిత్యావాసం వృషభమచలం సుందరాఖ్యస్య విష్ణోః

ప్రత్యాసీదన్సపదివినతాభాగధేయంనతస్త్వః ।

యస్యోత్సంగ బలివిజయినస్తస్య మంజీరవాన్త

పాథోదివ్యంపశుపతిజటాస్పర్శహీనంవిభాతి ॥ ౪౯॥

తత్ర పాండ్యదేశే వృషభాద్రిగ్వర్తణ తత్సమీపంగత్వా సమస్కృ
ర్విత్యాహ ॥ నిత్యావాసమితి ॥ తస్యవృషభాద్యోః ఉత్సంగ-తతః, బ
లివిజయినః-మహాబలివిజేతుః, తస్యత్రివిక్రమస్య తచ్ఛబ్దో పేదప్రసిద్ధి
నూచకః త్రైధా విష్ణురురుగాయోవిచక్రమఇతిశ్శ్రితేః మంజీరవాన్తం
నూపురైర్లోద్ధీర్ణమిత్యర్థః, దివ్యంపాథః-దేవగంగాజలం, పశుపతిజ
టాస్పర్శహీనం-రుద్రజటాసమ్పర్శరహితం, విభాతి-ప్రకాశతే, అనే
న తస్య దేవతాన్తరసంబద్ధరాహిత్యప్రతిపాదనాల్ నర్వతీర్థాదప్యా
ధిక్యం వణితం సుందరాఖ్యస్యవిష్ణోః సుందరరాజఇతి నామధేయన
తో వృషభాద్రిశ్వరస్య నారాయణస్య నిత్యావాసం - నిత్యమావాస
స్థానభూతం, భాగధేయమస్తాకం భాగ్యభూతంవృషభమచలం-వృషభా

ద్రిం, నవది-శేషం, వృత్తాసీదన్-సమిపంగచ్ఛన్, వినతః-వినయ
యక్తస్సన్, నతః-వృణతః, స్యాః-భవ + అనభువిలిజ్ || — వినయ
ద్భాగధేయమితిపాతే వినయతాంభజమానానామిత్యర్థః ... || ౪౯ ||

ఈశాదస్త్రాణ్యధిగతవతాం క్షత్రియాణాం ప్రభావా

త్కారావాసస్తరణఃకితైస్సిక్తసస్యాన్వయోదైః ।

పశ్యన్యాః పరవాలకయా స్పర్ధమానేరజసః

పూన్యావాసేఃపురజనపదైర్తండితాన్వాండ్యదేశాన్ || ౫౦ ||

పుణ్యక్షేత్రపురదేశాదిభిరలజ్జుతాన్ పాండ్యదేశాన్ గచ్ఛే
త్యాహ || ఈశాదతి || ఈశాత్-రుద్రాత్, అస్త్రాణి-ఆగ్నేయ వారు
ణాద్యస్త్రాణి, అధిగతవతాం-తపసాప్రాప్తవతాం, క్షత్రియాణాం రా
జ్ఞాంప్రభావాత్ మాహత్మ్యతః, కారావాసస్తరణచకితైః-బందీగృహ
వాసస్తరణాద్భిలైః, పాండ్యరాజాః మేఘాన్ శృంఖలేన నిబద్ధ్యస్వ
రాజ్యే సుభిక్షకృతవత ఇతి అగస్త్యసంహితాయాంప్రసిద్ధః, పయో
దైర్తయైః, సిక్తసస్యాన్-ఆర్థి కృతకలమాన్, అలకియా-కుబేరనగ
ర్యాసహ పరం స్పర్ధమానైః-అత్యంతం కలహంకుర్వాణైః, పుణ్య
వాసేః-పుణ్యక్షేత్రభూలైః, పురజనపదైః-పత్తనైః, నీన్మద్భిశ్చమండి
తాన్-భూషితాన్, పాండ్యదేశాన్, పాండ్యవిషయాన్ పశ్యన్నన
లొకయన్ యాయాః + యాప్రాపణలిజ్ || || ౫౦ ||

ముక్తానాలైజన్వితపుళినాం శుక్తిసంతానముక్తేః

తారాపూణాన్దినమివతతస్తామృపణీంభజేథాః ।

ప్రత్యాసత్త్యానీయతవిశడ్భవీతిసింధోర్తహపెన్

పానీయంతేపరిణమయితాతత్త్రిముక్తామయత్వమ్ || ౫౧ ||

తతస్తామృపణీంభజస్వేత్యాహ || ముక్తానాలైరితి || తతః శుక్తి
సంతానముక్తేః ముక్తాస్ఫుటసమూహవిస్ఫుట్టైః || ౫౧ || ముక్తాస్ఫుటే
హయావరైశుక్తిశృంఖకపాలయోరితివిశ్వః || ముక్తానాలైః-ముక్తాఫల
సమూహైః, జనితపుళినాముత్పాదితస్తేకతాం, అతవనతారాపూర్ణాం

దివమివనక్షత్రపూరితాకాశమివస్థితాం తామ్రపణ్ణంసహోత్పన్నాం
తామ్రపణ్ణంసదీం భజేథాః-భజస్వ. తత్రతామ్రపణ్ణస్థలే పీతసిం
ధాః - పీతసముద్రస్య, మహామేరగస్తస్య, ప్రత్యాసత్త్యాసమీపే
వస్థానాత్ నియతవిశదం-నియమేననిమలం, పానీయం-జలం, తై,త
వ, ముక్తామయత్వం-ముక్తరంగత్వం, ముక్తాఫలస్వరూపత్వమితిధ్వ
నిః పరిణమయితా-పరిణామయిష్యతి+ణమప్రహ్వత్వేశబ్దేలుట్ ॥

తస్యాస్తేన్వరం సరసిజముఖాస్వాదసమ్ప్రీతచేతా
శ్శీతీభూతస్తరళలహరీ బాహుసంక్లేషణేన
అధ్యాసీనః పుళినమనితైర్విజితశ్చందనాద్రోః
శ్రాంతింశ్రాంతింగమయతుభవాంత్యాగరంలంఘయిష్యన్

తస్యాఇతి ॥ తస్యాః, తామ్రపణ్ణాః, స్తేన్వరం, యథేచ్ఛం, సరసి
జముఖాస్వాదసమ్ప్రీతచేతాః- సరసిజరూపముఖస్యాస్వాదనేనసమ్య
క్తుష్టమనాః, తరళలహరీబాహుసంక్లేషణేన, చంచలోమీరూపబా
హూపగూహనేన, శీతీభూతః-శీతతాంప్రాప్తః, పుళినమధ్యాసీనః-పుళి
నెస్థితః+అధిశీజ్ఞానాంకమేతిపుళినస్యకమత్వం చంద్రనాద్రోః-
మలయపర్వతస్య, అనితైర్విజితః వాయుభిస్సేవితః భవాన్ త్వం సా
గరంలంఘయిష్యన్ సముద్రంతరితుకామః శ్రాంతింశ్రాంతింగమయతు
అధ్వగమనాయాసజనితశ్రాంతైరుపశమంకురు+గమేలోట్ భవచ్ఛ
బ్దప్రయోగాల్ ప్రథమపురుషః॥ ॥౫౨॥

సవ్యం తస్యాః కియదివ గతశ్శ్యామతాలీ తమాలాం

త్వత్ప్రాయాణాంతరుణవయసాం చేతసోనందయిత్రీం

వెలామజ్ఞే ద్వివిధలహరీ దత్తముక్తాభిరామాం

దగ్ధ్యస్యాదద్విగుణపుళినాం కెతకీనాంపరాగైః ॥

అనంతరం కించిద్దూరంగతేసతి సముద్రకూలం దగ్ధ్యసీత్యాహ ॥

సవ్యమితి ॥ తస్యాః- తామ్రపణ్ణాస్సవ్యం వామంకూలం కియదివ

ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారై గతః త్వమిత్యధ్యాహరః. శ్యామతాళితమా
 లాం- నీలపత్రకాళికాలస్కంధాం, అతఏవ త్వత్పాపియాణాంత్యత్స
 దృశానాం, తరుణవయసాం-తరుణానాంవయసాం, పక్షిణాం చేతనఃమ
 నసః, నందయిత్రీం- ఆనందకరీం, వివిధలహరీదత్తముక్తాభిరామాంనా
 నానిధోమితాభిః ప్రదత్తముక్తామణిభిః మనోహరాంకేతకీనాంపరా
 గ్నేః-కేతకీధూళిభిః, ద్విగుణపులినాం-ద్విగుణకృతనైకతాం అభ్యేస్సము
 ద్రస్య, వెలాం తీరం ||ని|| వేలాభిరీరాభివృద్ధ్యోరతిగత్నమాలా || ఆ
 రాత్సమీపే, ద్రక్ష్యసి ఈక్ష్యసే. +దృశిర్ ప్రిక్షణ్యల్పత్ ||౫౩||

స్థితా తత్రక్షణముభయతశ్చైలశృంగావతీణైః
 స్తోత్రాభేదైరధిగతగుణం చారువిష్ణ్వరఘ్నాపైః
 లక్ష్మీకుర్వత్ దశముఖపురీం సౌమ్యపత్రపక్ష్మి
 వెలాచాపంశరణవసఖే వేగతస్త్యంవృతీయాః ||౫౪||

సముద్రతీరవిశ్రమ్య సముద్రవెలాయాపచాపం శరణవ భూత్వా
 శీఘ్రం లంఘయేత్త్యాహ || స్థితైతి || వేసౌమ్యసఖతత్రక్షణంస్థితా
 సముద్రతీరే క్షణమాత్రంస్థితస్సత్, ఉభయతశ్చైలశృంగావతీణైరుభ
 యపార్శ్వయోః పర్వతశృంగాదవతీణైః చారువిష్ణ్వరఘ్నాపైః మ
 నోహరధనుస్సాన్వనసదృశసాన్వనవద్భిః || ని || విష్ణ్వరోధనుషాంసాన్వన
 ఇత్యమరః || స్తోత్రాభేదైరంబుసరణభేదైః, అధిగతగుణం, ప్రాప్తమా
 ర్త్వికం ||ని|| మార్త్విజ్యాశింజనీగుణఇత్యమరః || వెలాచాపం చాపవతో
 స్థితవెలాం శరణవ మాగణఇవ, పత్రపక్ష్మిస్త్యం - పక్షాభ్యా ము
 త్కృష్టస్త్యం వాహనేషాత్కృష్టఇతిహా || ని || పత్రంవాహనపక్ష
 యోరిత్యమరః || దశముఖపురీం- రావణస్యపత్తనం లక్ష్మీకుర్వత్. శర
 వ్యం కుర్వత్, వేగతః వృతీయాః- శీఘ్రంలంఘయ. శరపక్షేపి సర్వం
 యోజ్యం శరౌపి పత్రేణ పక్ష్మిలక్ష్యయక్తోవిష్ణ్వరయక్తధనుషి
 స్థితశ్చ భవతీతిభావః || ||౫౫||

హంససందేశ-శ్రీధర్మశాస్త్రం

దావానక్తం వనమివ నభస్సంధ్యయోవానువిద్ధం
 సిందూరాఙ్కం ద్విపమివహారిసాంబరేణైవజుష్టం ।
 విద్యుద్భిన్నం ఘనమివనఖేవిద్రుమారణ్యయోగా
 దైహానేకంమిథునమివచద్రక్ష్యః త్వంపయోధిమ్ ॥౫౫॥

విద్రుమాటవీసంబంధాత్సముద్రమేవమవలూకయసీత్యాహ ॥ దా
 వెతి ॥ భోనఖే విద్రుమారణ్యయోగాత్-ప్రవాళాటవీసంబంధాత్,
 పయోధిం-పారావారం, దావానక్తం-దావాగ్నినాసంయుక్తం, వన
 మివారణ్యమివ, సంధ్యయా-ప్రాతస్సాయంసంధ్యాభ్యాం, అనువిద్ధం-
 గ్రథితం- యుక్తమిత్యర్థః, నభఇవాకాశమివ, సిందూరాంకంద్విపమి
 వ-సిందూరైలాంభితంగజమివ, సాంబరేణ-పీతాంబరేణ, జుష్టం-ప
 రివీతం పీతాంబరస్య భగవద్వసనతావత్త్వోతనాయ స్వశబ్దప్రయో
 గః హరిమివ-నారాయణమివ, విద్యుద్భిన్నం-తటిన్తిశ్రం ॥ని॥ అన్య
 దారితమిశ్రేమభిన్నమేతత్త్రయైత్రిషీవ్రితీ రత్నమాలా ॥ ఘనమివ-
 మేఘమివ, దైహాన నీలరూపేణ పీతరూపేణచోపలక్ష్మితమేకం ము
 ఖ్యం మిథునమివ లక్ష్మీనారాయణాఖ్యమిథునమివేవ్యథాః, ద్రక్ష్య
 సి-అవలూకయిష్యసి + దృశిర్-ప్రేక్షణల్యుట్ ॥.....॥ ౫౫ ॥

అస్తత్పూర్వైస్సురపతిహృతం ద్రృష్టుకామైస్సురంగం
 భిత్వాక్షోణీమగణితబలైస్సాగరోవధితాత్తా ।
 సత్కారాథం తవయదిగిరీ నాదిశేద్దుప్రపత్నా
 నశాంతౌపిప్రణయముచితంనైవబద్ధౌర్విహన్యాః ॥౫౬॥

అస్తత్పూర్వైస్సురగరపుత్రైర్వధితస్సాగరః తవ విశ్రాంత్యథాం
 స్వసమ్మగ్నమేవాకాదీన్ ప్రేషయతి యదితర్హి శ్రాంత్యభావేపి త
 త్ర విశ్రమ్య గచ్ఛేత్త్యాహ ॥ అస్తదితి ॥ సురపతిహృతమశ్వం-దేవా
 ధిపతిహృతంతురంగం, ద్రృష్టుకామైఃసవలోకితుకామైః, అగణితబలైః-
 అసంఖ్యాతశక్తిమద్భిః, అస్తత్పూర్వైః-అస్తదపేక్షయాపూర్వైః, స

హంససః దేశే-వృథమాశ్వాసః.

గరపుత్రైః క్రోణీం-భూమిం, భిత్త్వా వధితాత్తా-ప్రోషితశరీరః, తే
హి సముద్రం విస్తీర్ణతయా కృతవంతఇతిపురాణప్రసిద్ధిః, సాగరస్స
ముద్రః, తవ సత్కారార్థం గుప్తపక్షాః పర్వతాః యద్యాదిశేత్
ఆజ్ఞాపితవాంశ్చేత్ + సమ్భవనాయాంలిజ్, అశ్రాంతౌపి బంధోస్స
ముద్రస్య॥ సముద్రస్య స్వస్యచ బంధుత్వసత్త్వాత్, బంధుశబ్దప్రయో
గః ఉచితం-యుక్తం, ప్రణయం-స్నేహం, నైవవిహన్యాః-అవశ్యంవి
ఘ్నితంమాకురు ॥ తదిచ్ఛావిఘాతౌనైవకార్యఇతిభావః ॥ ౫౬ ॥

తత్రాసీనః క్వచనసరసిస్తేరహేమారవిందే

లబ్ధాస్వాదౌమధుభిరమితైస్సంవిసీతాధ్వభేదః ।

ద్రక్ష్యన్యగ్రేలఘుతరగతిశ్శేషముల్లంఘ్యసింధౌ

స్తాయాఘాతాన్తస్యణితశిలారమ్యవేలంసువేలమ్ ॥ ౫౭ ॥

తత్ర విశ్రమ్య శేషముల్లంఘ్య సువేలంద్రక్ష్యసీత్యాహ॥తత్రైతి॥
తత్ర-మైనాకషర్వతే, స్తేరహేమారవిందే-వికసితస్వణతామరసవతి
క్వచనసరసి పుష్కరిణ్యామాసీనః-స్థితః, అమితైః-అపరిమితైః, మ
ధుభిర్మకరందైర్లబ్ధాస్వాదః-ప్రాప్తాస్వాదనః, సంవిసీతాధ్వభేదః-సమ్య
క్పరిస్పృతమార్గశ్రమః, అనంతరం లఘుతరగతిశ్శేషభృగమనః, సింధౌ
శ్శేషముల్లంఘ్య పరిశిష్టంసముద్రమతిక్రమ్య తాయాఘాతాజ్జలాఘా
తాత్, మస్యణితశిలారమ్యవేలం-శ్లక్ష్యశిలాభిర్మనాహరకూలం, సువే
లం-సువేలవర్వతం, అగ్రే-పురస్తాద్ద్రక్ష్యసి-ఆవలొకయిష్యసి ॥ ౫౭ ॥

యస్యాసన్నేపయసిజలధేస్తవత్ప్రతిచ్ఛందచంద్రాః

సక్షచ్ఛేదక్షరితరుభిరస్తామనందశానీయాః ।

వీచీప్రాప్తైర్విషమితరుచామాక్తికైస్తారకాభైః

సంధ్యామన్యాన్నియతమనసాదర్శయంతిప్రవాళాః ॥ ౫౮ ॥

తతస్సువేలంవణయతి ॥ యస్యేతి ॥ యస్యసువేలన్య ఆసన్నే-
సమీపే, జలధేస్సముద్రస్య, పయసి-ఉదకే, తవత్ప్రతిచ్ఛందచంద్రాః

త్వత్ప్రతిబింబనిశాకరవంతః, పక్షచ్ఛేదక్షరితరుధిరస్తామనందగ్ధనీయాః
గరుచ్ఛేదేన సుతర క్తసమూహవత్సమ్యగ్ధగ్ధనీయాః, దృష్టుం య
గ్యాః వీచీపాప్తైర్విషమితరుచః-తరంగస్య ప్రక షేణోత్తేపణాద్విష
మితకాంతయః, అధికదీధితయఇత్యథః, ప్రవాళాః-విద్రుమాః, తా
రకాభైః-నక్షత్రాభైః, మా కైకైః ముక్తామణిభిరవనా-భూమా, నియ
తం-నర్వదా, అన్యాయం సంధ్యాం అపరాంపశ్చిమసంధ్యాం, దగ్ధయ
న్తి-ప్ర కాశయంతి ॥

॥ ౫౪ ॥

యత్రారణ్యంవరుణవస తెర్వీచివేగాపనీతైః

ముక్తారత్నస్తబకశబలైర్విద్రుమైరుత్ప్రవాళమ్ ।

రక్షోభీతైస్సవ్యయమనిమిషైరాహృతస్థాపితానాం

మందారాణాంమధువరిమలైర్వాసితంమాళిదమైః॥౫౫॥

యత్రైతి ॥ యత్ర-సువేలపర్వతై, అరణ్యం-కాననం, వరుణవసతై
స్సముద్రస్య, వీచివేగాపనీతైః-తరంగవేగేనాపహృతైః, ముక్తారత్నస్త
బకశబలైః-ముక్తాయాపరత్నకలికాభిః, నానావర్ణైః విద్రుమైః-ప్ర
వాళైః, ఉత్ప్రవాళం-ఉద్గతకిసలయం, రక్షోభీతైః-రావణాద్భీతైః, అ
నిమిషైర్దేవైరాహృతస్థాపితానాం మందారాణాం-కల్పవృక్షాణాం
మాళిదమైశ్శుభాపమాణైః, అత్యంతమధికైరిత్యథః॥౫౫॥ మాళి
స్సంయత కేశేషుచూడాయాంముకుటేద్వయోరితిరత్నమాలా ॥ మధువ
రిమలైః-మకరందగంధైః, వాసితం-పరిమళితంభవతీతి శేషః ॥ ౫౫ ॥

తస్మిన్దృశ్యాభవతిభవతశ్చారుసాధావదాతా

లజ్జాసింధోమహితపుళినేరాజహంసీవలీనా ।

త్వామాయాంతంపవనతరళైర్యాపతాకాపదేశైః

పక్షైరభ్యుజ్జగమిషురివస్థాస్యతిశ్రావ్యనాదా॥౫౬॥

ఇతి ఊకవితార్కికసింహస్య సర్వతంత్రస్వతంత్ర్యస

త్రిమద్వజ్కుటనాథస్య వేదాంతాచార్యస్య కృతిమ

హంససందేశ-ప్రథమఆశ్వాసః

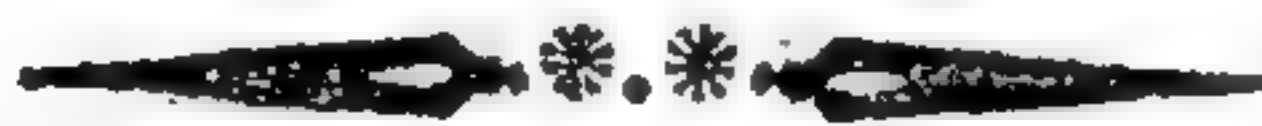
తస్మిన్నితి ॥ తతః తస్మిన్-సువేలపర్వతే, చాదుసాధావదాతా-
మనోహరప్రాసాదైశ్శుభ్రా, అతఏవ సింధోన్మముద్రస్య మహితపు
ళినై-పూజ్యవాలుకాసమూహే, రాజహంసీవలీనా-తవ భార్యారూప
రాజహంసీవలగ్నా, లంకాపురీభవతః తవ దృశ్యా-దర్శనయోగ్యాభవ
తి, శ్రావ్యనాదా, మనోహరస్వనాలంకా, ఆయాంలేమాగచ్ఛంతం-
త్వాం పవనతరలైః-వాయుచలితైః, పతాకాపదైశ్చైః-వైజయంతీవ్యాజ
సహితైఃపతైః-గరుద్భిః, అభ్యుజ్జగమిమరివ-అభిగన్తుముద్యుక్తైః, స్థా
స్యతి-పర్తిష్యతే, సాదృశ్యేతిపూర్వేణాన్వయః+ష్టాగతినివృత్తౌల్పట్

ఇతి త్రిభాష్యత్రినివాసార్యకృతాయాం హంససందేశ

వాఖ్యానాం ప్రథమఆశ్వాసః



ద్వితీయాశ్వాస ప్రారంభః



లీలాఖేలం లలితగమనాశ్చరనాదం సశింజౌ
భల్లాక్షంతాన్స్తరశరదృశోగౌరమాపాండురాంగ్యః ।
ముద్గాలాపం మధురవచసామానసాహం మనోజ్ఞా
యత్రానీతాస్సురయువతయోరంజయేయస్సమక్షమ్ ॥

అనంతరం లంకాయాం బందీకృతలలనాస్తాన్వంసమక్షంరంజయేయ
రిత్యాహ ॥ లీలాఖేలమితి ॥ లలితగమనాః-మనోహరగమనాః, సశిం
జాః-భూషణధ్వనిసహితాః, స్తరశరదృశః-మన్తధబాణసదృశనయనాః
అరవిందనదృశనయనాశ్చత్యధః, ఆపాండురాంగ్యః-విరహాధవళగా
తాః, మధురవచసః-స్వాదుసల్లాపాః, మనోజ్ఞాః-మనోభావం జాన
త్యః, మనోహరాశ్చతివా యత్రానీతాః-లజ్జాంయాంప్రేపితాః, న
యతేద్వికమకత్వేపి గుణకమణౌధికరణత్వవివక్షాయాం సప్త
మ్యస్త్రల్ సురయువతయః-దేవతాస్త్రియః, లీలాఖేలం-లీలాసుభగం

చారునాదం-మనోహరధ్వనిం, భల్లాక్షం-రాజహంసం, అద్భుతంద్రబాణ
న మనమితివా||ని|| రాజహంసస్తుభల్లాక్షోమరాళోవాటరాటకః||ఇత్యు
త్పలమాలా||గౌరం-శ్వేతం, ముగ్ధాలాపం-సుందరాలాపంమానసాహృదం
మానససరయోగ్యం, మనోభోగ్యమితివాత్వాంసమక్షం-ప్రత్యక్షతః,
రంజయేయుఃరంజయిష్యంతి+రంజరాగేణిచిలిజ్జ్, పరస్పరసామ్యాత్వా
లబహుమానయిష్యంతితిభావః. సానగరీదృశ్యేతి పూర్వేణాన్వయః ||

ఉగ్రేశ్వరేషుపహతిభియా రక్షసా దూరముక్తా
దద్ధుయోగ్యాహుతవహమపితవ్త్వియావర్ణశుద్ధాః
ఉత్పశ్యంతా జనకతనయా లెజనేవ స్వరక్షాం
రోధంయస్యామనువిదధతేలోకపాలావరోధాః ||౨||

అనంతరం తత్రస్థాస్సురయవతయః పాతివ్రత్యేన స్వరక్షణసామ
ర్థ్యసమ్భవేపి వైదేహితేజనేవస్వరక్షణంప్రతిక్షుప్తఇత్యాహ || ఉగ్రే
రితి || ఉగ్రేశ్వరేః- ఉపహతిభియా. దోషభీత్యా, రక్షసా-రావ
ణేన, దూరముక్తా-హుతవహమపి, అగ్నిమపి, దద్ధుయోగా-భస్మీక
తుంసమథాః, తవ్త్వియావర్ణశుద్ధాః కాంతవిరహాత్ తవ్త్వియా
వచ్ఛుద్ధవర్ణాః, +వాహితాగ్నాదిష్టినిష్టాయాః పరనిపాతః జనకత
నయా లెజనేవ సీతాపాతివ్రత్యశక్త్యేన, స్వరక్షాముత్పశ్యంతః-స్వరక్ష
ణము తేప్రీక్షమాణాః, లోకపాలావరోధాః-దిక్పాలనామంతఃపురస్త్రి
యఃయస్యాం, లజ్కాయాం-రోధముపరోధనమనువిదధతేఅనుకుర్వతే

అధ్యాసీనా బహుమణిమయంతుంగశృంగంసువేలం
దిక్పాలేషు ప్రథితయశసా రక్షసా రక్ష్యమాణా |
అగ్రమేరోరమరనగరీంయా పరిష్కారభూమ్నా
త్వాహూయేవధ్వజపటమయానగ్రహస్తాధునోతి ||

సువేలోపరిష్థితాలజ్కాధ్వజాగ్రహస్తేఃఅమరనగరీంఅలజ్కారా
దిభిస్సస్వసమానభవతీతి తిరస్కుర్వతీవవతఃత ఇత్యాహ||అధ్యాసీనైతి||

బహుమణిమయం-అనేకవిధఃత్వైః ప్రచురం+తద్దితార్థోత్తరపదసమా
హారేచేతి సంఖ్యాసంజ్ఞకబహుశబ్దస్యసమాసః ॥ తుంగశృంగం-ఉన్న
తశిఖరం, సువేలం-సువెలఃఖ్యపర్వతంఅధ్యాసీనా. అధిష్ఠితా తత్త్వై
తా+అధిశీజ్ స్థానాంకమేతికమత్వం దిక్పాలేషు ప్రధితయశసా-
ఇంద్రాదిదిక్పాలేషు మహాశూరఇతి ప్రసిద్ధయశసారక్షసా, రావణే
న రక్ష్యమాణా-పాల్యమానా, పరిష్కారభూమ్నా అలజ్ఞాఽఽబా
హుశ్యేనయాలంకాసుమేరోఽగ్రమేరావ్యఖ్యపర్వతస్యోపరి । స్థితామి
తి శేషఃఆమరనగరీమమరాపతీమామూయ న్పర్ధాంకృతాన్విధ్వజపటమ
యా-పతాకారూపాఽఅగ్రహస్తాన్కరాగ్రాధునోతీవ-భూననం
కరోతీషుపతాతఇత్యుత్పేక్షాసాదృశ్యేతిపూర్వేణాన్వయః॥ ॥౩॥

కాలేయస్యాం వ్యపగతఘనై త్వద్విహారోచితై స్థితై
చంద్రాలోకైర్విలులిత ధియాంశర్వరీ గర్వహస్తేః ।
న్వగఽస్త్రీణాంవిరహజనితందాషప్తముద్వేలయన్త్య
నిష్యన్త్యంతేసలిలకణికాశ్చంద్రకాన్తస్థలీనామ్ ॥ ౪ ॥

పునరపి లజ్జాన్వణయతి ॥ కాలఇతి॥యస్యాలజ్జాయాం
వ్యపగతఘనై అపగతమేఘైత్వద్విహారోచితై త్వద్విహారయోగ్యై అస్థి
స్కాలై శరత్కాలైశర్వరీ గర్వహస్తేః రాత్ర్యాగర్వేణకృతహాసవత్థి
తైః చంద్రాలోకైః చంద్రకిరణైః. విలులితధియాంక్షుభితచిత్తానాం
న్వగఽస్త్రీణామమరభామినీనాంవిరహజనితందాషప్తముశ్చ ఉద్వేల
యన్త్యః అధికం కుర్వత్యః చంద్రకాన్తస్థలీనామిందూపలప్రదేశా
నాంసలిలకణికాః ఉదకబిందవః నిష్క్రన్త్యంతేవ్రవన్తి ॥ ... ॥౪॥

భాసాతాదృక్పరిణతి జిహ్వా మేధిలీ శోకవశేన
భాస్త్రిభూతాం పవనతనయ స్నేహినాపావశేన
అంతస్త్రాసాదవహితధియన్సంవిధాన్యన్త్య వశ్యం
ప్రత్యాదిష్టప్రథమరచనం విశ్వకర్తాదయన్తామ్॥౫॥

వాయుపుత్రేణదగ్ధాం లజ్జాంపునరపివిశ్వకర్మాదయస్తతాపి
ప్రకృష్టాంవిధాన్యంతిత్యాహ ॥ భాసేతి ॥ మైథిలీకోకవమ్నా స్సీతా
యాశ్శోకాగ్నాః తాదృక్పరిణతి జషాయథాథాగ్ని పరిణామజషా
వవనతనయస్నేహీనా హనుమత్సఖన పావకనాగ్నినా భానాలేజనా
భస్తీధూతాం- భస్తతయాపరిణతాం లంకాం అంతస్త్రాసాదవహితధి
యః రావణభీత్యా సావధానబుద్ధయః విశ్వకర్మాదయః తాం- లం
కాం ప్రత్యాదిష్టప్రథమరచనం తిరస్కృతపూర్వసృష్టియథా తథా అ
వశ్యం సంవిధాన్యంతి సంవిధానవతీకరిష్యంతి ॥ ... ॥౧॥

మధ్యేతస్యా నిశిచరపతేన్సద్గుర్ధాంతరిక్షం

యగ్ధంనెయైదివిసుమనసాంసేవ్యమానంవిమానైః ।

కారాగారంవిబుధసుదృశాం పీక్షమాణో విచిత్రం

శోకప్రీతివ్యతికరవతీం వక్ష్యసేచిత్రవృత్తిమ్ ॥ ౬ ॥

లంకాయామధ్యే ఉత్తుంగం రావణస్యప్రాసాదం దేవస్త్రిణాం
కారాగృహం దృష్ట్వాశోకప్రీతిభవిష్యతఇత్యాహ ॥ మధ్యేతి ॥ త
స్యాః లజ్జాయాః మధ్యేగుర్ధాంతరిక్షం అవగుర్ధగగనందివిష్టితైః సు
మనసాం యగ్ధంద్వంద్వంనెయైఃనయమానైఃదూతైఃప్రాపితదేవ మి
ధునైరితి యావత్ + కృత్యబటౌబహులమితకర్తరికృత్యప్రత్యయః,
యద్వాయుగ్ధం దంపతిరూపరాక్షసమిధునం దివిదేవలోక నెయై
ప్రాపణాప్తాఃపూర్వవత్కరణైకృత్యప్రత్యయః, సుమనసాం దేవా
నాంవిమానైస్సేవ్యమానంరాక్షసారోహణోచితవిమానైరాశ్రియమా
ణంవిబుధసుదృశాందేవవధూనాం కారాగారం-బందీగృహం విచిత్రం
ఆశ్చర్యభూతం నిశిచరపతేన్సద్గురీరాత్రోచరంతీతి నిశిచరాః రాక్ష
సాఃతేషాంపతిఃరావణఃతస్యభవనంపీక్షమాణఃఅవలోకయన్శోకప్రీతి
వ్యతికరవతీం శోకప్రీత్యోర్యవ్యతికరః సంపర్కః తద్విశిష్టాం చిత్రవృ
త్తింవక్ష్యసేధారయిష్యసి+వహప్రాపణైల్యుత్ ॥ ॥ ౬ ॥

ఈషత్కౌపాచ్ఛకితపవనా మిందుసందిగ్ధ సూర్యాం
నిత్యోదారామృతుభిరఖిలైర్నిమగ్నైవృక్షవాటిం ।
సీతాశోకజ్వలనసహజైస్తత్రీదీప్తా మహాశై
రాపద్యేథాఃప్రథమలులితామాంజనెయప్రచారైః॥౨॥

తత్ర రావణగృహే ఉపవనమాపద్యేథాఇత్యాహ ॥ ఈషదితి ॥ త
త్ర రావణగృహే ఈషత్కౌపాత్ - రావణస్య స్వల్పకౌపాత్, చకిత
పవనాభీతవాయుమతీం ఇందుసందిగ్ధసూర్యాం నిస్తేజస్కతయాచంద్ర
ఇతిశంకితసూర్యాం అఖిలైః ఋతుభిష్టద్భిః నిత్యోదారాం సర్వదా
సమృద్ధాం సీతాశోకజ్వలన సహజైః సీతాయాశ్శోకాగ్నినా సహాత్ప
నైః మిత్రైరిత్యథాః అశౌకైః రక్తాశోకవృక్షైః దీప్తాం విరాజమా
నాం ఆంజనెయప్రచారైః ప్రథమలులితాం హనుమత్సంచారైః ప్రథ
మతౌమదితాం నిమగ్నైగృహోపవనేవృక్షవాటిం వృక్షపక్షిః ఆప
ద్యేథాః భజన్వపదగతౌలిజ్ఞః ॥

॥౨॥

తస్యామన్వైర్వియతివిహగైస్సాధణానందనిఘ్నైః
స్థానేస్థానై నిహితనయనా వతాయా మండలాని ।
ద్రక్ష్యశ్చేకాంజనకదుహితుస్సౌమ్యదుజ్జాత బంధుం
న్యస్తాకల్పాంకవచనవిటపే శింశుపాంసాంద్రశాఖాం॥

తతః పక్షిభిస్సహతస్యాం సంచరంస్తవం శింశుపావృక్షం ద్రక్ష్యసీ
త్యాహ ॥ తస్యామితి ॥ భోసౌమ్యతస్యాం వృక్షవాటికాయాం ఆనం
దనిఘ్నైః-స్సంతోషపరవశైః అన్వైర్విహగైరితరపక్షిభిస్సాధణాం వియ
త్యాకాశే మండలానివతాయా పరిభ్రమణం కుర్వన్ స్థానేస్థానే త
త్తత్ప్రదేశేషు నిహితనయనః న్యస్తదృష్టిస్సజనకదుహితు
స్సీతాయాః దుజ్జాతబంధుం-దుదృశాయాః బంధుం ॥ ని ॥ దుజ్జా
తంవ్యననం క్షీణైః పక్షిభిః ॥ కవచనవిటపే ఏకస్యాంశాఖాయాం న్య
స్తాకల్పాం-వినిహితభూషణౌ సాంద్రశాఖాం నిబిడస్కంధాం ఏకామ

ద్వితీయాం శిశుపాం-శిశుపాఖ్యవృక్షం, ద్రక్ష్యసి-అలౌకయిష్యసి ||

మూలేతస్యాః కిమపి సవన తేత్రసంస్కారజాతం

యత్ర కావపిస్థితమపి సఖతాసహీనం మహిమ్నా ।

కాలేతస్మిన్ కథమపి మయా వీర్యశుక్తేన లబ్ధం

దృశ్యంతత్రే దినకరకులద్యోతకం దివ్యరత్నమ్ ||౯||

తస్యా మూలే సీతారత్నం తవదృశ్యమిత్యాహ || మూలఇతి || భో
సఖ తస్యాః శిశుపాయాః మూలే బుద్ధే కిమపి వాచామగోచరమ
హిమ సవనతేత్రసంస్కారజాతం యాగధూమేస్సంస్కారః హలెన
దారణం తేనోత్పన్నం, యత్ర కావపిస్థితమపి-యత్ర కుత్రచిద్విద్యమా
సమపి, మహిమ్నా, మాహాత్మ్యతః, ప్రకాశేనేతిధ్వనిః, తాసహీనం-
భయరహితం, మణివోషరహితమితిధ్వనిః తస్మిన్కాలే-యాగకాలే, క
థమపి ప్రయాసతః వీర్యశుక్తేన శౌర్యరూపపణేన లబ్ధం-ప్రాప్తం,
దినకరకులద్యోతకం-సూర్యవ-శప్రకాశకం, తదుపనిషత్ప్రసిద్ధం దివ్యం
దివిజాతం శేష్మమితియావత్ రత్నం-సీతారూపస్త్రిరత్నం, లేదృశ్యం
తవ ద్రష్టుం యోగ్యంభవతి, మణిస్సీతాయాశ్చ శ్లేషః, మణిరపినమీచీ
నతే త్రేజాయతే, యత్ర కుత్రాపిస్థితా దోషరహితా భవతి, శుక్తేన
క్రీతం నత్కులం సర్వంప్రకాశయతి, తద్విదితిభావః ||.....|| ౯ ||

సామేదృష్టిశ్శఫరనయనాసన్నతభూసుసకేశి

తన్వీతుంగస్తనభరనతాతప్తజామ్బూనదాభా ।

బాలాయుష్టత్ప్రతిమగమనావేదిమధ్యావరాంగీ

శృంగారాఖ్యం నిధిమధిగతాశ్రేయసిదేవతేన ||౧౦||

సీతాంవణాయతి || సేతి || శఫరనయనా-మత్స్యకీ, సన్నతభూః
సమ్యజ్నతభూః, సుకేశి-శౌభనకేశా, తన్వీష్టౌల్యరహితా, తుంగస్త
నభరనతా-ఉన్నతమచభారేణానయా, తప్తజామ్బూనదాభా-పుటపా
కశోధితసువణానవణౌ, బాలా-తరుణీ, యుష్టత్ప్రతిమగమనా-యు

ష్టాకం సదృశసంచారా, వెదిమధ్యా-యాగవేదేర్కథ్యమివ మధ్యం
యస్యాస్సా, వరాంగీ-ఉత్కృష్టావయవా, అతఏవ శృంగారాఖ్యం ని
ధిమధిగతా-శృంగారాభిధానశేవధింప్రాప్తా, శ్రేయసీదేవలైవ-శ్రేయ
స్కరీదేవతామూర్తిరివ, స్థితా సాసీతా మేదృష్టిమౌమనయనం, త
ద్వత్ప్రేమపాత్రమితిభావః

...

॥ ౧౦ ॥

సా తేయావన్నయనపదవీం యాతిమోహలసావా

సందేశంవా మదుపగతయేశావయంతీశకుంతా

అత్యాసన్నపిరియవచనతాంసూచయద్భిర్నిమిత్తై

రేతామశ్రుస్థగితనయనంవీక్షమాణాదిశంవా ॥ ౧౧ ॥

సీతాయాఅవస్థాంవణాయతి ॥ పేతి ॥ సాసీతా తే తవ యావన్న
యనపదవీం యాతి యావన్నయనవిషయాభవతి తావత్కాలం మోహ
లసావా మూర్ఛయా శ్రాంతావా మదుపగతయే-మత్సమీపాగమనా
థం శకుంతా పక్షిణః సందేశం శ్రావయంతీవా అత్యాసన్నపిరియ
వచనతాం-అత్యాసన్నంపిరియవచనః-యస్యాస్సా అత్యాసన్నపిరియవ
చనా తస్యాభావస్తత్రా త్వత్కాగుణవచనస్యేత్యత్ర గుణశబ్దస్యపర
తన్త్రమాత్రపరత్వేన వ్యాఖ్యానాత్పుంవద్భావః, సామాన్యేనపుంస
కత్వంవా, తాంసూచయద్భిః-ప్రకాశయద్భిః, నిమిత్తైశ్శకునైః, అశ్రు
స్థగితనయనం-అస్తే గ్రహపృతచక్షుర్యథాతథా వీతాదిశం వీక్షమాణా
వా అవలోకయంతీవాతిష్ఠతితి ప్రకృతక్రియాధ్యాహరః ॥ ౧౧ ॥

అకల్పన్వాసవిధనిహితానాలపంతివిమోహ

దంగన్పర్శోరఘుకులపతేస్త్వగ్యతేవానవేతి ।

ధ్యామంతీవా చిరవిరహితానేకశయ్యావిహారా

తస్యానూనంనియతిజనితాతాదృశీకాలయాత్రా ॥ ౧౨ ॥

అకల్పనితి ॥ సవిధనిహితా-సమీపే నిక్షిప్తానాకల్పన్భూషణా

నిప్రతిరఘుకులపతేః-రఘునాథస్య, అంగన్పర్శః-అవయవసంస్పర్శః,

స్తర్యతేవా-నవేతిచింత్యతేవా, తూష్ణీం స్థీయతేవేతి విమోహంతాహ
తః ఆలపంతీ-సల్లపంతీ, చిరవిహితాననైక కాలతాఽవిద్యమానాన్
కశయ్యావిహారానభిన్నతల్పవిహారాన్, కాముకక్రీడాః తాన్ధ్యా
మంతీవా-ధ్యానంకుర్వతీవా, వత్సలై, తస్యాస్సీతాయాః తాదృశి
కాలయాత్రా-వీతాదృశకాలయాసనం, నియతిజనితా దైవాదుత్పన్నా
నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ॥ ౧౨ ॥

శుద్ధామిందోశ్శ్వపచభవనే కాముదీం విప్పురంతీ
మానీతాంవా విషతరువనే పారిజాతస్యశాఖామ్ ।
సూక్తింరమ్యాంఖలపరిస రెనత్కవేకిత్యమానాం
మన్యేదీనాంనిశిచరగృహేమైథిలస్యాత్తజాతామ్ ॥౧౩॥

రావణస్య గృహే శుద్ధాం సీతామేవంమన్యఇత్యాహ ॥శుద్ధామి
తి ॥ శ్వపచభవనే-శ్వపాకగృహే, ఇందోశ్చంద్రస్య,విప్పురంతీ-పరి
కాశమానాం, శుద్ధాంకాముదీం-నిర్మలాంజ్యోత్స్నింవా, విషతరువ
నై-కింపాకవృక్షారణ్య, ఆనీతామాహృతాం, పారిజాతస్యశాఖాం-పా
రిజాతలతాం, ఖలపరిసరే-దుష్టసమీపే, కవేః ప్రబంధకరుః కీర్త్యమా
నాం ఉద్యమానాం రమ్యాంమనోహరాం సూక్తిం కావ్యమివచ నిశి
చరగృహే-రావణగృహే,మైథిలస్యజనక రాజస్యాత్తజాతాందుహితరం
దీనాంవిషణ్ణాంమన్యేవీవమేవంవిచారయామి+మనుఅవబోధనేలట్ ॥

వషాకీణామివక మలిసీంవ్యాహతాథామివోక్తిం
పజ్కాశ్లిష్టామివబిసలతాంపత్యపేతామివేభీమ్ ।
మేఘచ్ఛన్నామివశశికలాంవిఘ్నరుద్ధామివాశాం
వ్యాఘ్రాపేతామివశశవధూంవీతలజామివేష్టాం ॥౧౪॥

వషేతి॥ వషాకీణాం-ఆసారేణవిప్రకీణాంక మలిసీమివ-బిసి
నీమివ,వ్యాహతాథాంపరస్పరవిరుద్ధార్థాం ఉక్తింవాచమివపంకాశ్లి
ష్టాం జుబ్బిత రాలిష్టాంక మలిసీం-బిసలతామివపత్యపేతాం-పతివియు

శాం, ఇభీం-కరిణీమివ, మేఘచ్ఛన్నాం-మేఘేనావృతాం, శశికలామివ,
చంద్రకలామివ, విఘ్నరుద్ధాం, విఘ్నేనరుద్ధాం, ఆశాం వాంఛామివ,
వ్యాఘ్రాపెతాం-వ్యాఘ్రసమిపేష్టితాం, శశవధూమివ, శశాఖ్యమృగ
సథూమివ, వీతలజ్ఞాం-గతలజ్ఞాం, ఇష్టాంభార్యామివ చమన్య ఇతి క్రియా
ధ్యాహారః ॥ భూతలేజ్యామివాస్తామితి పాఠస్సుద్ధర ఇతి భాతి ॥ ౧౪ ॥

స్తృత్యాపూర్వం స్తరశరభయేమత్పరిషవ్వంగరక్షా
మాశ్లిష్యంతీమలసవలతైరంగకైమాతరంసోమ్ ।

ఆకల్పేపిశ్రమమధిగతైరంగరాగపిఞ్నై

రక్షామ్యద్భిస్తృతిమపి ముహుస్సౌకుమార్యాతిరెకాల్

స్తృత్యైతి ॥ పూర్వం రావణేన సీతాయాః అపహరణాత్పూర్వం
స్తరశరభయే-మన్తధదాణభయేనతి, మన్తధవికారేనతీత్యధః, మత్ప
రిషవ్వంగరక్షాం-మచాలింగనరూపరక్షాం, స్తృత్యా-విచింద్య ఆలసవ
లతైః-ఆలసేన అశక్త్యా మన్దంచలద్భిః, ఆకల్పేపి భూషణధారణేపిశ్రమ
మధిగతైః-శ్రాంతింపొందైః, అంగరాగేపి-చందనాదిలపనేపిఞ్నైః
మఞ్జుతైః, శాంతవిరహాదితిభావః సౌకుమార్యాతిరెకాల్-అత్యంతసౌ
కుమార్యాల్, అతిరెకః-అతిశయః, ముహుస్తృతిమపి-అసకృచ్చింత
నమపి, ఆక్షామ్యద్భిః-అసహమానైః, అంగకైః-అనుకంపాయాంకైః
చౌత్యయః స్యాంమాతరం-స్వస్యజననీం, భూమిమాశ్లిష్యంతీం, భూ
మాపతిత్వా మూర్ఛితామిత్యధః, కుశకముత్తరక్షాకేస్సహ ॥ ౧౫ ॥

భూయోభూయఃకలనరసిజన్యస్యరొమాంఞితాంగీం

మాశౌచాచామణివిరహితైనిత్విశంతినిధాయ ।

అంతస్తాపాదధిగతరుజౌరాదరాదర్పయంతీం

పర్యాయేణ స్తవకలశయోరంగుళీయం మదీయమ్ ॥ ౧౬ ॥

భూయైతి ॥ భూయోభూయః పునఃపునరపి మదీయం అంగుళీ
యం మత్సృబంధినీ మూమికాం ॥ ౧౬ ॥ అంగుళీయకమూమికాకే త్యమ

ఈ కరసరసిజై పాణిపద్మనయస్య నిర్విశంతిం అతవనరౌమాంచితాంగీం
పులకితాంగీం చూడామణివిరహితే మాతౌశిఖామణి విరహితైశిరసి ని
ధాయ విన్యస్యనిర్విశంతిం సుఖమనుభవంతింతస్తాపాదధిగతరుజ్జః
విరహజతాపాల్ పాశ్రవరౌగయోః స్తనకలశయోఃకలశవల్ స్థితస్త
నయోః వర్యాయేణ విపర్యాసేననుక్రమేణత్యథఃఅదరాదపణ
యంతింస్నేహాత్సమపణయంతిమ్.

...

॥౧౬॥

అంబాతుల్యసుచరిత ఫలం దివ్యమాలెపనం పాశ్ర
గంగేష్వస్యాస్థిరమనుగుణంయద్వితేనేననూయా
ధారాకారైస్తనకలశయారాపతద్భి స్సమంతా
త్సంతాప్తోష్టైస్తదనుబహుళైరశ్రుభిఃక్షాళయంతిమ్॥

అంబెతి ॥ అంబాతుల్యమౌత్సదృశీ అననూయా అతివత్సనుచ
రితఫలం దివ్యమాలెపనందివ్యవిభవం యదనులెపనం అనుగుణం అను
కూలం అస్యః భతుర్తమసమీపే స్థితాయాస్థితాయాః పాశ్ర
వ్యమంగేష్వవయవేమవితేనేచకార । ధారాకారైర్వషణధారాసదృ
శైః స్తనకలశయోస్సమంతాత్పరితః అపతద్భిః సంతాప్తోష్టైః విరహ
తాపాదుష్టధూతైః బహుళైరశ్రుభిరధికాస్తేః తదను అనంతరంతల్
అనులెపనం క్షాళయంతిం పరిమాజయంతిమ్॥

.. ॥౧౭॥

అగ్రాహ్యత్వాద్విషమయమితంకశహస్తమయాపాశ్ర
గాబిభ్రాణాం తనుపరిమళ శ్రద్ధయే వావ కీర్ణమ్ ।
అచాణహతాభూవిరతిపతే రస్సరోభి ర్విముక్తా
మన్వగ్యాతామివసురతరౌ మణంజరీంచంచరీకైః ॥

అగ్రాహ్యత్వాదితి ॥ మయాఇదానీం సందేశంప్రేషయతాపాశ్ర
విరహాత్పూర్వంఅగ్రాహ్యత్వాల్ కేశానాః బహులైఃసహేతునాగృ
హేతుమశక్యత్వాల్ విషమయమితంఅసమీచీనతయాబద్ధంకశహస్తం
కశపాశం. ఇదానీం తనుపరిమళశ్రద్ధయేవ శరీర సౌగంధ్యాశయేవ అ

వకీణం ఆవిభాణాం ధారయంతీం అతపీవభువిలాకెరతిపతేః మన్త
ధస్య అచాణేహేతాః పూజాధణం అప్సరోభిర్విముక్తాం అప్సరోభిర్విస్య
ష్టాం చంచరీకైభృణంగైః అన్వగ్యాతామనుస్యత్యపాప్తాం సుగతరోః
పారిజాతన్యమంజరీం కలికామివ॥ని॥వల్లరీమంజరీస్త్రీయామిత్యమరః

అనీతం యత్త్వరితమచలాదుత్తరీయం ప్లవంగై
రస్యాకారైస్సదృశమభితత్వత్ప్రియారూపచిహ్నం
బాలాదిత్యద్యుతిసహచరం చారువాసో వసానాం
సంధ్యారాగవ్యతికరవతీం చంద్రలేఖామివాన్యామ్ ॥

అనీతమితి ॥ ప్లవంగైః- కపిభిః అచలా వృతంగవర్వతాద్యదుత్తరీ
యం- బహిర్వాసః, త్వరితమానీతం- శీఘ్రమానీతం, అభితః త్వత్ప్రి
యారూపచిహ్నం- పరితః త్వత్ప్రియాయాః రాజహంసాః రూపంచి
హ్నంలాంఛనంయస్యతత్ అస్యాకారైస్సదృశమేతదుత్తరీయస్యాకారై
స్సమానం బాలాదిత్యద్యుతిసహచరం- బాలసూర్యకిరణసఖంచారువా
సః మనోహరవస్త్రం ఉత్తరీయయుగైస్యతరదిత్యధణః వసానాం ధా
రయంతీం అతపవసంధ్యారాగవ్యతికరవతీం- సంధ్యారాగేణమిశ్రాం
తీన్యాంచంద్రలేఖామివస్థితామ్॥ ... ॥౧౬॥

వక్తుం మాగణం కిలవసుమతీం జగ్తుషస్తత్పదాబ్జా
స్తంజీరస్య త్వదుపమరుతేదక్షిణస్యాస్యతుల్యమ్ ।
అంకారూఢే చరణకమలే మత్కరేణోప ధేయం
వామంశాఖాశిఖరనిహితంవీక్ష్యగాఢంవిషణ్ణామ్॥౨౦॥

వక్తుమితి ॥ మాగణంచక్తుంకిరెత్యుత్ప్రేక్షా పంథానంవక్తుమివతత్ప
దాబ్జాత్తస్యాస్సీతాయాః పాదారవిందాద్వసుమతీంజగ్తుషః-భూమిమ
ధిగతస్యత్వదుపమరుతే-త్వత్సదృశధ్వనైః దక్షిణస్యాస్య స్తంజీరస్య
అపసవ్యస్యాస్యచూపుగన్యతుల్యం-సదృశం అంకారూఢేచరణకమలే
మదుత్సంగాధిరూఢే పాదారవిందే మత్కరేణ కాంతభూతమద్ధ

స్తేన, భూషయితుంయోగ్యంశాఖాశిఖరనిహితం వామంనవ్యంమంజీ
రంపీక్ష్య గాఢంవిపణ్ణం, అత్యంతందుఃఖితామ్ || ... || ౨౦ ||

అంగైర్మాయత్కినలయసమైరుజ్జితా కల్పపుష్పే

గాఢాశ్లిష్టాం నపుషివిమలైబిమ్బితాభిలతాభిః ।

సంతాపోష్టశ్వసనపరుషచ్ఛాయయా కి చిదూనాం

బందీభూతాంనిశిచరగృహే నందనస్యేవలక్ష్మీమ్ || ౨౧ ||

అంగైరితి || ఉజ్జితాకల్పపుష్పేః- త్యక్తభూషణకుసుమైః, మ్లాయత్కినలయసమైః- మ్లానప్రవాళసదృశైః అంగైరనయవైరుపలక్ష్మితాంవిమలై నపుషి-నిర్మలశరీరై, బిమ్బితాభిలతాభిః, ప్రతిబిమ్బితవీరుద్భిః, గాఢాశ్లిష్టాం గాఢాలింగితాం, సంతాపోష్టశ్వసనపరుషచ్ఛాయయా-కిచిదూనాం విరహతాపేన ఉష్ణభూతవాయునా-దదురచ్ఛాయయా. కాన్త్యా పూర్వావస్థాతః ఈషన్నూయనాం అతఃపతకల్పభూతపుష్పేః మ్లాయత్కినలయసమైరనయవైర్విశిష్టాం విమలైవపుషి బిమ్బితాభిఃలతాభిః గాఢాశ్లిష్టాంసంతాపోష్టశ్వసనపరుషచ్ఛాయయాసహితాం నిశిచరగృహేబందీభూతాం-రావణగృహే కారావాసంసౌప్త్యాం, నందనస్యస్వగౌరవావస్య లక్ష్మీంశాభామివస్థితామ్ ||

చెకాన్యత్తిం శమయతి బహిస్సార్వభౌమే నిరొధే

మయ్యైకస్థిన్ప్రణిహిత ధియం మాన్తథేనాగమేన

అభ్యస్యంతి మనితరజుషో భావనాయాః ప్రకషా

తస్వంతేనాంతర్విలయమృదునానిర్వికల్పంసమాధిం ||

చేతశ్చితి || సార్వభౌమే-సర్వభూమాప్రసిద్ధై, నిరొధేఇంద్రియాకాంప్రతిరొధే-కథారి బహిశ్చేకాన్యత్తిం బాహ్యవిషయమనాన్యపారం, శమయతి-శాంతింకుర్వతీసతి, మయ్యైకస్థిప్రణిహితధియంమయ్యైవవిన్యస్తమనసం, అనితరజుషః మామేవభజతః భావనాయాః ప్రకషా-భావనానుతృప్త్యాః బోష్కలప్త్యాల్ అంతర్విలయమృదునా

అంతరా త్తని విలయఃతత్త్రస క్తిఃతేనమృదునా-మృదుత్వంపాప్తైనసాన్వ
 నైనమనసా నిర్వికల్పం, నిష్కలకం సమాధియోగం మాన్తధేనాగ
 మేన మన్తధశాస్త్రేణ, అభ్యస్యంతీం పరిచయంకుర్వతీం, ఏవంమన్య
 ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ... ॥ ౨౨ ॥

శూన్యాదృష్టిశ్శ్వస్తితమధికంమీలితం వక్త్రపద్మం
 ధారాకారం నయనసలిలం సానుబంధోవిలాపః ।
 ఇత్థం దైన్యం కిమపివిధినా దుర్నివారేణ నీతా
 సామేనక్తాతనుతరతను స్తప్యతేనూనమంతః॥ ౨౩

నీతాయాః తాదృశావస్థాం స్మృత్వా మమచేతస్తప్యతఇత్యాహ ॥
 శూన్యేతి ॥ దృష్టిశ్శూన్యానయనంతు-అంజనాద్యలజ్జాసరహితం
 శ్వస్తితమధికం ఉచ్ఛ్వాసస్తు అధికోభవతి. వక్త్రపద్మం మీలితంవద
 నారవిందంముకుళితంనయనసలిలంధారాకారంఅస్రమాసారస్వరూపం
 విలాపసానుబంధః ప్రలాపోభర్తృసంబద్ధస్తరణసహితః, తనుతరత
 నుః-అత్యంతకృశతనుః, సామేనక్తా - మయిన్నేహితా, మైథిలీదుర్ని
 వారేణవిధినాప్రతిరోద్ధుమశక్యేనదైవేన ఇత్థంకిమపి దైన్యఃనీతా ఏ
 వం చీనభావం ప్రాపితామేఅంతస్తప్యతే-మమమనోదూయతత్తత్కర్ష

దృష్ట్యావతస్యాస్తవమపికరుణాంతాదృశీం తామవస్థాం
 శక్త్యస్యంతస్సవ్యయముపనతం శౌకవేగంనసోధుమ్ ।
 క్రివ్యాదానాం దశవదనవత్కావపి జాతావజాతా
 నాలమ్బస్తే కథమివదయాం నిమలత్వోపపన్నాః॥

రావణవృతిరిక్తాస్సర్వేపి తాదృశీమవస్థాందృష్ట్యావకథందయాంనాం
 గీకుర్వంతీత్యాహ ॥ దృష్టేతి ॥ త్వమపి-భవానపి తస్యాస్మితాయాః
 కరుణాందీనాంతాదృశీం వత్తుమశక్యాం తామవస్థాం-పూర్వోక్తామృవ
 స్థాందృష్ట్యా అంతః స్వయముపనతంమనసా-స్వయమెవాగతం, శౌకవే
 గం-దుఃఖస్యతీవ్రతాం సోధుం-క్షంతుం-నశక్యసి-సమర్థోనభవిష్యసి

-క్రవ్యాదానాం-మాంసభుజాం, మధ్యేకచనరాక్షసాఃపక్షిణశ్చేతి శేషః
పక్షిణోపి రాక్షసా ఇవమాంసంభుంజతఇతి క్రవ్యాదత్వాక్తిః-దశవదన
వల్-రానణఇవ క్వాపిజాతౌ కుత్సితయౌనౌ, అజాతా-అనుత్పన్నాః
నిమలత్వాపపన్నాః. నేమల్యేనయక్తాః హంసస్యాపి శుభ్రత్వా
నైమల్యోక్తిః కథమివ దయాం నాలమ్బంతే, కథంవా దయాం
నాంగీకుర్వంతి- దయాంస్వీకుర్వంత్యేవేత్యర్థః॥ ...॥౨౪

నేదీయస్యామధిగతరసా దీర్ఘికాయాం నికామం
సంవేశేన శ్రమమపనయన్ శర్వరీయాపయెథాః
ఇత్థం నిద్రాసమయముచితం వీక్ష్యన కంచరీణాం
ప్రత్యుషేత్వంప్రణయమధురాంశ్రావయిష్యన్తదుక్తిం ॥

తత్రాహౌకవనపుష్కరిణ్యాంవిశ్రమ్య రాక్షసీనాం నిద్రాసమయే
మదుక్తిం శ్రావయిష్యన్ రాత్రింసయెత్యాహ ॥ నేదీయస్యామితి ॥
నేదీయస్యాం- ఆత్యంతసమీపస్థితాయాం, దీర్ఘికాయాంపుష్కరిణ్యా
మధిగతరసః, పీతరసఃయదాప్యా ప్రప్రీతిః నికామంసంవేశేనాత్యంతా
వస్థానాత్, శ్రమమపనయన్. శ్రా-తిమపాకుర్వన్, న కంచరీణాంరా
క్షసీనాం ఉచితం-యోగ్యం నిద్రాసమయం- నిద్రాకాలం- వీక్ష్య ప్ర
త్యుషే. ప్రాతః కాలే, ప్రణయమధురాం-ప్రణయేనమనోహారాం, మ
దుక్తిం-మదావకన్యం ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ శ్రావయిష్యన్ శో
త్రవిషయంకారయిష్యన్, త్వంశర్వరీయాపయెథాః, రాత్రింగమయ॥

శీతైరధ్వశ్రమవినయనే సేవితౌ గన్ధవాజౌ
సుప్తసేన్సన్ధిరంపులినశయనెస్వన్తరేచన్ధ్రపాదైః
క్రీడాగీతైఃకమలముకుళైలీయతాం పట్నదానాం
కార్యకాంక్షీకలయతుభవా రాజహంసప్రబోధం ॥

వాయునా సేవితఃపులినశయనే సుప్తస్తవంభృంగధ్వనిభిః ప్రబో
ధంగచ్ఛేత్యాహ ॥ శీతైరితి ॥ భోహంసఅధ్వశ్రమవినయనైః. మాగన్

శ్రాన్తిమపాకుర్వద్భిః శీతైర్గంధవాహైః-శీతలవాయుభిస్సేవితః, పీ
జితః చంద్రపాదైః-చంద్రకిరణైః, స్వంతరే శోభనాన్తరాశ్చపులిసశయ
నే వాలుకానమూహరూపే శయనీయే స్వేరంసుప్తః- యథేచ్ఛంప్ర
సుప్తః కార్యాకాంక్షీభవాత్ త్వం కమలముకులే లీయతాం తామర
సముకులే లగ్నానాం పట్పదానాం-భృంగాణాం, క్రీడాగీతైః - లీ
లాగానైః, ప్రబోధంకలయతు. జాగరణంకురు+కలనంఖ్యానేస్వాద్ధాని
చిలూట (నను లీయతామితిరూపం కథం. ఆధృషీయాల్లిద్రవీశరణా
ఇతి ధాతోణిజభావపక్షే శతరిశపిలయతామితి లీశ్లేషణే ఇతి క్యాదె
శ్శతరిశ్చాప్రత్యయేపాద్విదిత్వాద్ధ్రస్వేలీనతామితి లిజ్ శ్లేషణే ఇతి దివా
దేశిత్వాచ్చానచిలీయమానానామితిచస్యాదితి చేత్సత్వం కండా
దేరాకృతిగణశ్వాల్లిధాతోర్యకిశతరిలీయతామితిసిద్ధమిత్యేకే అన్యేతు
లీనతామితి పరిత్వాగణకార్యస్యానిత్యత్వేన సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరిత్య
త్వేన వాపాదీనాం హాస్వజితి సప్రవతంతే ఇతియద్వాలీనే తిక్తాం
తాదాచారక్వపిశతరిఉక్తరూప సిద్ధిరితిచవదన్తి. కేచిత్తుపీయతామితి
పరిత్వాపీయూషమిత్యస్య సిద్ధయేపీయేరూపన్నిత్యుగాదిమపారాల్
పీయప్రీతావితి సౌత్రిధాతుమంగీకృత్య తస్మాచ్ఛతరిశపిపీయతామితి
రూపం పీయతాం ప్రీతింకుర్వతాం తత్త్రానురక్తానామిత్యర్థః తీర్ప్రి
త్యాతత్త్ర లగ్నానామిత్యర్థః పర్యవస్యతీత్యాహుః)

॥౨౬॥

తామా రూఢశ్చలకిసలయాం శిశుపాంస్వేకలక్ష్య
మందీకుర్వన్తనసిజధను ఘోషతీవ్రం ప్రణాదమ్ ।
మోహదీపన్తుషిత మనసం బోధయ ప్రీయసీమ
రమ్యామాదౌగముజనకయోర్వర్ణయన్వంశకీర్తిమ్॥౨౭

తామితి ॥ చలకిసలయాం. చంచలపల్లవాం, తాంశిశుపాం, ఆవల్ల
హాయత్వేన ప్రసిద్ధాంశిశుపామారూఢః స్వయా - స్వీయయా మిక
యా సీతయైః దృశ్యః అస్యాభిరకృశ్యఇతిభావః. మనసిజధనుఘో

కుతీవ్రం పశ్చాదం మస్తథదాణధ్వనివల్ అత్యస్తగాఢంపశ్చాదం కట్టం
మందీకుర్వత్ అల్పతయాకుర్వత్, మోహదీపన్యపితమసనం, మోహా
నస్వల్పమపహృతచిత్తాంమే. ప్రయసీమత్యస్తప్రియధూతాం సీతాం
ఆచారమ్యం- మనోహరాః రఘుజనకయోః వంశకీర్తింవర్ణయత్
రాఘవజనకవంశద్వయస్యాపీయశోవిస్తారయత్ రఘుజనకయోరిత్యుక్తి
రుభయపత్యైతంతరతమత్వవ్యోతనాయబోధయడద్యోధనకుర్విత్యర్థః

పత్యుదేవిప్రణయసచివం విద్ధిదీర్ఘాయుషోమాం

జీవాతుంలే దధతమనఘం తస్య సందేశమంతః ।

శూరాణాంయశ్శరదుపగమే వీరపత్నివరాణాం.

సమ్తానాహంసమయముచితంసూచయెత్కూజితైస్సేన్వః ॥

పత్యురితి ॥ భోదేవి యోహం శరదుపగమే-శరత్కాలగమే, వీర
పత్నివరాణాం-వీరస్త్రీవరణీయానాంశూరాణాం-యద్ధనమర్థానాం,
సమ్తానార్హం-పూజాంకర్తుయోగ్యం, ఉచితంసమయం-యద్ధౌచితంస
మయం, సేన్వఃకూజితైః-స్వ్వరులైః, సూచయేత్-జ్ఞాపయేత్, తంతాదృ
శం మాం తెతవలనఘం-నిర్దోషం, జీవాతుం-జీవనోషధం, తవానుకూ
లమిత్యర్థః, తస్యరఘునాథస్యసందేశం-వాచికం, అంతర్దధతం-మనసి
ధారయంతం, దీర్ఘాయుషః తవపత్యుః జీవతఃతవకాంతస్యప్రణయసచి
వంవిద్ధి-న్నే హేనసహాయంసఖాయంజానీహి+విదజ్ఞానెలాట్ ॥౨౫॥

మత్ప్రిస్తానప్రవణమథసామైధిలీ మానయేత్త్వాం.

హ్లానంకోకాద్వదనకమలం మందమున్నమృభీరుః ।

అంతస్తాషాదమృతలహరీలబ్ధనబ్రహ్మచర్యై

రమోభజానాముషసిమిషతామంతరంగైరపాంగైః ॥౨౬॥

మద్దితి ॥ అధభీరు-భీతియుకా, మైధిలీ సామత్ప్రీస్తానప్రవణం
త్వాం మత్కథాయాం కృతాభినివేశం త్వాం కోకాతో హ్లానం దుః
ఖాత్ హ్లానం వదనకమలం-ముఖకమలం, మందమున్నమృ-శనైరూ

ద్ధవంకృత్వా, అంతస్తామల్-మనస్సంతామల్, అమృతలహరీలబ్ధస
బ్రహ్మచర్యైః-సుధాతరంగేణప్రాప్తసమానవ్రతైః, ఉషసిమిషతాంస్త్రా
తర్వికనతామమ్భోజానాం, తామరసానాం, అంతరంగేరపాంగైః ఆ
ప్తైః పీక్షణైః, మానయెద్భహుమానంకరిష్యతి+మానపూజాయాఽచిజ్ఞే

పశ్యంతీసారఘసతివభూస్తామశేషావదాతం

ప్ర శ్యాశ్వాసాదధిగతరుచిఃప్రా క్తనీ వేదు లేఖా ।

మత్సం దేశే తదనుసుముఖ సావధానాభవతీ

కింన(స్త్రీ)జాంజనయతిముదంకా న్తవార్తాగమోపి ॥ ౩౦ ॥

పశ్యంతీతి ॥ ఆశేషావదాతం శ్వాసం అశేషతః అన్తర్వహిరవదా
తం-అన్తర్వహిరవలకం శ్వాసం పశ్యంతీ-కటాక్షయంతీ, రఘుపతే
దశరథస్య, వధూః, సుషా, సాసీతా ప్రా క్తనీ ఇన్ద్రలేఖా పూర్వప
త్యై ప్రతిపచ్ఛద్వైతేవ ప్రశ్యాశ్వాసాదధిగతరుచిః-ఆశ్వాసనాత్ప్రా
ప్త కా నిస్సృతీ, తదను-అనన్తరం, సుముఖ-ప్రసన్నముఖ, మత్సన్దేశే-
మద్విషయవాచిక, సావధానాభవతీ-జాగరూకాభవిష్యతిఖలు, త
థాహి కాన్తవార్తాగమోపి-ప్రియస్యసన్దేశోపి, (స్త్రీ)జాం పతివ
తానాం ముదంజనయతి-నకి నన్తాపం నొత్పాదయతి కిం ఉత్పాదయ
త్యైవత్యథాః + జనీప్రాదుర్భావలత్ ॥ ... ॥ ౩౦ ॥

పశ్చాదేవం కథయ భవతీ భాగధేయేన జీవన్

కల్యాణీం త్వాంకుశలమనుభుక్తోస లేన్ద్రోనుయజ్జే

యేషుశ్రేయోభవతినియతం తానినర్వాణిసన్తా

లక్ష్మ్యాదేవ్యాప్తనచభువనేలక్షణాన్యామనన్తి ॥ ౩౧ ॥

పశ్చాదితి ॥ కశ్చాదేవం కథయ-అనన్తరమేవం ప్రకారేణ వణ
య, భవతీ భాగధేయేన జీవన్ తవ భాగ్యవశాత్ ప్రాణధారణం కు
ర్వన్ అనఘః కోసలంద్రః దోషరహితః కోసలాధిపా రామః, కల్యా
ణీం త్వాం-మంగళాంతావం, కుశలమనుయజ్జే-పృచ్ఛతి, సంతఃమ

హంతః, భువనే-భూమా, యేషులక్షణేషుసత్స నియతం-నియమేన,
శ్రేయోభవతి-శుభంభవతి, తానిసర్వాణిలక్షణాని దేవ్యాః లక్ష్యాః వి
ష్ణుపత్నీః, తవచసీతాయాశ్చలక్షణాని, లాంచ్ఛనానామనంతి +
మూలభ్యాసేలట్ తాదృశ్యాస్తవభాగధేయేనెతి పూర్వేణాన్వయః ॥

యస్యాయస్త్విన్వ్యవధిరభవద్భూషణాలేపనాది

ర్మితామేనం నియతివిభవాదంతరీపం దవీయః ।

ప్రత్యాసీదన్నివనయనయోర్వత్తానిస్థాపయిత్యా

సత్వామేవంవదతికుశలీ దేవిసఖ్యాముఖేన ॥ ౩౨ ॥

యస్యాఇతి ॥ భోదేవి పూర్వం యస్యాస్సీతాయాః యస్త్వికారఘు
నాథే భూషణాలేపనాదిః-ఆభరణధారణచఃదనలేపనాదిః, ఆదిశబ్దాద్వి
స్త్రధారణమపి సంగృహ్యతి, వ్యవధిరభవత్-వ్యవధానమభవత్, ఇదా
నీ, ఏనం నియతివిభవాత్-ఏవంరూపదైవమాహత్యైః; దవీయః అం
రీపందూరతరందీప్వం॥నీ॥దవీయశ్చదవిష్టంచసుదూరమిత్యమరఃసీతాం
-ప్రాప్తాం, ప్రత్యాసీదన్నివ-నమీపంగతత్తవ, నయనయోర్వత్తానిత్వాం
స్థాపయిత్యా చక్షుషాఃపురస్తాన్నివేశ్యకుశలీసఃక్షేమయక్తోరాఘవః
సఖ్యాముఖేన-సఖిరూపమస్తుఖేన, ఏవంవదతివక్ష్యమాణప్రకారేణవదతి

వేలాతీతప్రణయవివశం భావమాసేదుషార్కా

భోగారంభే క్షణమివగతా పూర్వమాలింగనాద్యైః ।

సమప్రత్యేషాసుతనుశతశః కల్పనాసంగమైస్తే

శ్చింతాదీమైకరవిశకలితా శర్వరీనాపయాతి ॥ ౩౩ ॥

వలెతి ॥ భోసుతను-భోభనగాత్రి, వేలాతీతప్రణయవివశం భావం
మర్యాదాతీతకాంతస్నేహపరవశం అభిప్రాయమాసేదుషాః నాప్రా
ప్తవతోరావయోః భోగారంభే-భోగోపక్రమే, అలింగనాద్యైరా
శ్లేషచుమ్బనాదిభిః పూర్వం-విరహతూర్పర్వం, క్షణమివగతా-నిమిష
మాత్రేణాపయాతా, శర్వరీ-రజనీ, సమప్రతి-అద్య, చింతాదీమైకః-

నయాతయతైః, శతశః-అనేకైః, తైః-తాదృగ్విధైః, కల్పనాసంగ
మైః-సజ్జల్పకల్పితసమ్మోగైః, అవిశకలితా-అశిథిలావిఘ్నరహితైః
మానత్, ఏషాశక్వరీ నాపయాతి-నగచ్ఛతి + యాప్రావణేలట్ ॥ ౩౩

ఉద్ధామే నై కుచకలశయోరూష్టభిర్నిజితైః

చ్ఛద్రంలబ్ధ్వా విరహాసమయేతత్క్షణాదున్నతైః ।

కుందామోదైస్సురభితదిశా గంధవాపేనదైన్యం

సమప్రాప్తాహంసహసరసిజై స్తవన్ముఖామ్భోజమిత్రైః ॥ ౩౪ ॥

ఉద్ధామైరితి ॥ తేకుచకలశయోరూద్ధామైరుత్కృష్టైః ఉష్ణభిః-ఉ

ష్ణిమభిఃనిజితైః-నితరాంజితైః, విరహాసమయే-విరహవేళాయాం, చి

ద్రంలబ్ధ్వా-అనకాశమవాప్య, తత్క్షణాదున్నతైః-శదానీమేవ సమున్న

తైః కుందామోదైస్సురభితదిశా-మాఘ్యపరిమళైర్వాసితదిగ్భాగైః ॥

ని ॥ చూఘ్యంకుండంరక్తకస్త్యవ్యమరః ॥ గంధవాపేన-వాయునా,

త్వన్ముఖామ్భోజమిత్రైః తషముఖపద్మసహచరైః, సరసిజైః-అమ్భోజై

స్సహ, సరసిజసహాయేనవాయునా హేళునాధీరోప్యహం దైన్యంప్రా

ప్తైః-దీనభావంపాప్రాప్తి ॥ ... ॥ ౩౫ ॥

మాధ్వదిగ్ధేర్విరహివనితాసావదలబ్ధే రమోమై

రావృణ్వంతంకుసుమధనుషశ్చిత్త్రపుష్పైః గన్తాక ।

సీతాపార్శ్వే నభవతుభవానిత్యవోచద్వసంతం

రామస్త్రాసాదనమితధనుమాళినాసన్నతైః ॥ ౩౫ ॥

మాధ్వైతి ॥ రామోరఘునాథః మాధ్వదిగ్ధేః-మధునాలిప్తైః, విర

హివనితాసావదలబ్ధేః-విరహిణీనాంస్త్రిశాంభక్షణ ఆశాసహితైః అ

మోమైరప్రతిహతైః కుసుమధనుషః చిత్త్రపుష్పైః మధనస్యబాణైఃది

గంతానావృణ్వంతం-దిగ్భాగానాక్రామంతం, వసంతం-వనంతకాలం

త్త్రాసాద్భయాత్ అనమితధనుః-ఆప్రహీవ్యక్తచాపస్సక, సన్నతైః

మాళినా-ప్రణతైఃశిరసా, సీతాపార్శ్వే-జనకదుహితృస్సమీపే, భ

౫౮

హంససద్వైశే-ద్వితియాశ్వాసః.

చపునరసాయోగీశ్వరో, మహాతపస్వీ, జనకోపిమాంకింవక్ష్యతీత్యైవంవృ
 తా రెణభేదందుఃఖం, వర్తయన్తిస్త-కుర్వన్తిస్త + వృతువర్తనే శిచిస్తయో
 గాద్యుత్తేలట్ ॥ ॥ 32 ॥

చేతానైవ త్యజతిచపలాహేమకోణాభిఘాతా
 ద్ధీరోదారస్తనితజలదాత్తాండవారమ్భమిచ్ఛత్ ।
 వాతోన్తుక్తేఃకుటజకుసుమైర్వాసితేశ్శైలశృంగే
 రక్షఃపీడారహితదయితాశ్లేషధన్యోమయూరః ॥ 33 ॥

చేతజతి ॥ వాః-న్తుక్తేః-వాతాద్వికీర్ణైః, కుటజకుసుమైః-గిరి
 మల్లికాభిః, వాసితే-పరిమళితే, శైలశృంగే-పర్వతశిఖరే, చపలాహే-
 మకోణాభిఘాతాత్ ॥ ని ॥ చంచలాచపలాఅపి । కొణోపీణాదివాద
 వాదనమితిచామరః ॥ విద్యుద్భూపస్వణాదండప్రహారాత్-ధీరోదా
 రస్తనితజలదాద్ధమ్భిరోన్నతగర్జితమేఘాత్, తాండవారమ్భమిచ్ఛత్-
 నర్తనోద్యోగమాకాంక్షమాణః- రక్షఃపీడారహితదయితాశ్లేషధన్యః-
 రాక్షసబాధారహితకాంతాలింగనకృతార్థోమయూరః-నీలకంఠః, మత్స్య
 మానదుఃఖోనభవతీతిభావః, చేతానైవత్యజతి-మనోనవిన్యజతి, తమే
 వ మనః స్తరతీతిభావః + త్యజహానౌలట్ ॥ ॥ 33 ॥

శైలవృక్షప్రతివిలపితాంసాంద్రతాపానువిద్ధాం
 తన్వానానాం నయనసలిలైర్తాతరంతేనబాష్పమ్ ।
 పశ్యంతీనాం ప్రబలమదనోన్తాదపర్యాకులంమాం
 ప్రాయోజాతంకిమపిరుదితంప్యోమ్మికాదమ్మినీనామ్ ॥ 34 ॥

శైలేతి ॥ శైలవృక్షప్రతివిలపితాం పర్వతే ప్రతిధ్వనివ్యాజేన వృ
 క్షప్రలాపాం సాంద్రతాపానువిద్ధాం నిబిడతాపసంబద్ధాం తే మాత
 రంత్యన్తాత్పఘాతాంఘామిం నయనసలిలైః-నేత్రోదకైః, సబాష్పం
 తన్వానానాం-అనగసహితాంకుర్వతీనాం, ప్రబలమదనోన్తాదపర్యాకు
 లం- దృఢమన్తధర్మాంత్యావ్యగ్రం మాం పశ్యంతీనాం-ఆలోకయంతీ

నాం కాదంబినీనాం మేఘమాలానాం వ్యోమ్నితకాశేకిమపిరుదితం
జాతం అపూర్వరౌదనమథూల్ ప్రాయశ్చత్యత్రేక్షా ॥౩౯॥

దేహస్పృశం మలయపవనెదృష్టినంభేదమిదౌ
ధామైకత్వం జగతిభువిచా భిన్నపర్యంకయోగమ్ ।
తారాచిత్రే వియతి వితతిం శ్రీవితానస్య పశ్యన్
దూరీభూతాంసుతనువిధినాత్వామహం నిర్విశామి ॥

దెహేతి ॥ భోసుతనుశోభనశరీరేవిరహాద్దూరస్థితౌహం మలయ
పవనె దేహస్పృశం మలయనూరుతెత్వదంగస్పృశంనిర్విశామి ఇం
దౌ దృష్టినంభేదం చంద్రేదృష్టినమాగమం నిర్విశామి జగతిధామైక
త్వం లోకే త్వన్నివాసస్థానాభేదం నిర్విశామి భువిచాభిన్నపర్యంక
యోగం భూమావీకఖట్వాశయనం నిర్విశామి. తారాచిత్రే వియతిత
కాశే శ్రీవితానస్యవితతింపశ్యన్ ఉల్లాచవిస్తారం పశ్యన్ సంబంధ
సామాన్య వివక్షాయాం షష్ఠీ ॥ విధినాదూరీభూతాంత్వాందేవాద్దూ
రీభావంప్రాప్తాంత్వాం నిర్విశామిఅనుభవామి+విశప్రవేశనేలట్ ॥

ప్రాప్తైస్సఖ్యంతవనయనయోః పద్ధకౌశైఃప్రబుద్ధై
స్సన్నాహంనస్సమయనియతం సాధుసంధుక్షయంతీ ।
సేనాయోగ్యాంసరణిమధునా దశయంతీ శుభాశా
సీతేనూనంత్వరయతి శరత్త్వత్వమీపంనినీమః ॥ ౪౦ ॥

ప్రాప్తైరితి ॥ భోసీతేతవనయనయోస్సఖ్యంప్రాప్తైఃత్వచ్ఛత్రుషౌ
స్సామ్యమధిగతైః ప్రబుద్ధైః వికసితైః పద్ధకౌశైః తామరసముకు
తైఃనస్సమయనియతం సన్నాహంతస్తాకంశలత్కలవ్యవస్థితంయద్దౌ
ద్యౌగం సాధుసంధుక్షయంతీసమీచీనతయాప్రేరయంతీ అధునాసేనా
యోగ్యాంసరణీందశయంతీప్రకాశయంతీశుభాశాప్రసన్నదిగ్భాగాశ
రత్ త్వత్వమీపంనినీమః త్వత్సకాశంప్రాపయతుమిచ్ఛస్సతీత్వరయతి
నూనంత్వరాంకరౌతి+శీత్వరాసంభ్రమేలట్ ॥ ... ॥౪౧॥

తాతా దేశాత్సపదిభరతేన్యస్త రాజ్యాభిషేకం
యామామే కావనమనుగతా రాజధానీ విహాయ |
తామేవత్వాముచితశయనా బాహుమధ్యే మదీయే
దూరకృత్వాగుణవతిముహూర్తాయ తెజీవితం మే |

రాతేతి || తాతా దేశాత్ - పితౄ రాజ్యాయాః, సపదిభరతేన్యస్త రా
జ్యాభిషేకం తత్తజ్జభరతేన్యస్తపట్టాభిషేకం మాంయావీకా పతివ్ర
తా అసహాయాసీతారాజధానీ విహాయ అయోధ్యాత్సక్త్యావనమను
గతా అరణ్యమనున్మత్య గతాగుణవతి సౌకుమార్యాది సహితే బా
హుమధ్యే మత్సంబంధిని భుజమధ్యేవక్షస్తతః ఉచితశయనాం నిద్రా
తుంయోగ్యా తామేవవిరహాసహీష్ణూ త్వామేవ దూరకృత్వామేజీ
వితం ముహూర్తాయ తే-పునఃపునరుత్థం ప్రోష్నోతి + దూజ్ పరి
తాపేకతః రిలట్ || || ౪౨ ||

సేతుం బద్ధ్వావిపులమచలైస్సాయశ్చ రావ పయోధౌ
కృత్వా లజ్జాం స్రజమివ క రేఖతాం వాసరాణాం |
అల్పియోభిన్నముఖదివస్తేకోధయన్యాతు ధానాన్
కణేశీధుః తవరచయితాలక్ష్మణశ్చ ప ఘోషేః || ౪౩ ||

సేతుమితి || భోసుముఖ-ప్రసన్నవదనే, పయోధౌ-నముద్రే, అ
చలైః- పర్వతైః సాయశ్చే రావ-బాణై రావ, విపులం- విస్తీర్ణం, సే
తుం బద్ధ్వా ఖలతాం- క్రీడతాం నాసరాణాం- కపీనాం కరేలంకాం
స్రజమివ కృత్వా- లంకాపురిం మాలామివ విరచయ్యకపిహస్తగతా
మాలాప్రశిఫిలాభవతీతి ప్రసిద్ధిః. అల్పియోభిదివస్తేః - అత్యంతాల్పది
వస్తేః, యాతుధానాన్ యోధున్-రాక్షసేద్యుద్ధంతుర్వాణః మమాను
జాలక్ష్మణః చాప ఘోషేః- ధనుషఃస్వనైః-తవకణేత్వచ్ఛ్రోత్రే
శీధుం మధురచయితా || ౪౩ || మైరేయమానవశ్శీఘురిత్యమరః || విరచయి
ష్యతి-తవ సంతోషం జనయిష్యతీతి ఛావః + రచప్రతియత్నైలుట్ ||

రక్షామాళిస్తబకలవనాద్వైరబంధే విముక్తే

గత్వాచోర్వీంగగనపదనీస్తేవరిణాపుష్పకణా

సిద్ధారమ్భా సపదిభవతా మాధిరాజ్యాభిషేకా

త్సంప్రాప్యవశ్చిరవిరహతస్సంచితాదేవిభోగా

రక్షణతి || ధౌదేవిరక్షామాళిస్తబకలవనాత్, రావణశిరోమం
జరీవికతానాత్, వైరబంధే-ద్వైషపాశే విముక్తే, వ్యపగతైసతి.గగన
పదనీస్తేవరిణాపుష్పకణా ఆకాశమాగేస్తేవరిసంచారిణాపుష్పక వి
మానేన ఉర్వీం-భూమిం, గత్వా-ప్రాప్య, భవతాంపూజ్యానాం - వసి
ష్టాదీనాం కతారిషష్ఠీ- ఆధిరాజ్యాభిషేకాత్. పట్టాభిషేకాత్సవది
శీఘ్రం; ఆవాం సిద్ధారంభా, సిద్ధసంకల్పసంతౌ, చిరవిరహతః, దీ
క్షుకాలవిరహాత్, సంచితా - సంపాదితా మనసి పుఃజితానిత్య
ర్థః, ధౌగా సాంప్రాప్యవశఃలప్సవహే+అష్టవ్యాప్తౌల్పట్ ॥౪౪॥

చిత్రైకుర్యా తదపిభవతీయజ్జనస్థానయద్ధా

త్సంప్రాప్తమాంజితాస్వ.సమాకపారయిత్వాఖరాదీ

శస్త్రాఘాతంస్తనకలశయోరూష్ణణా రోపయద్భిః

గాధాశ్లేషైరపిహితవతీగర్గదాబాష్పవైః ||౪౫॥

చిత్రైతి || దశముఖసమాక, రావణసదృశాక, ఖరాదీక ఖర
తిశిరఆదీక, పారయిత్వా- యద్ధైసమాపయ్య+పారతీరకమనమా
ప్రావితిధాతాఃక్వాప్రత్యయః జనస్థానయద్ధాల్-జనస్థానసమరాల్,
సంప్రాప్తమాంజితాస్వ.సమాగతమాం, హషణబాష్పైః-ఆనందసం
హితబాష్పైః, గర్గదాన్వరవికారసహితా, శస్త్రాఘాతం శస్త్రక్షతిం
స్తనకలశయోః-కుచకుంభయోః ఊష్ణణా-ఉష్ణిమ్నారోపయద్భిః-రోప
ణంశమనంకుర్వద్భిః గాధాశ్లేషైః-గాధాలింగనైః అపిహితవతీతియల్-
తిరోహితవతీతియల్, తదపిభవతీత్వం, చిత్రైకుర్యాల్-మనసికురు+భ
వచ్ఛబ్దియోగాల్ ప్రథమపురుషః || ... ||౪౫॥

శచ్యాః క్లైశం క్వచననమయే తాదృశం చింతయిత్వా
 స్మృత్వా దేవీమచల తనయాం విప్రయక్తాంశివేన ।
 రక్షాత్తానంకథమపిశుభే జీ వి తా లం బ నం మే
 పత్యుశ్చందాద్వననమపిహిశ్లా ఘనీయంవధూనామ్॥

శచ్యా ఇతి ॥ భూశుభే క్వచననమయే- క్వచిద్వైశాయాం, తాదృ
 శం సాధుమశక్యం శచ్యాః- ఇంద్రాణ్యాః, క్లైశం- దుఃఖం చింతయిత్వా
 శివేన విప్రయక్తాం విరహితాం, ఆచలతనయాం, దేవీముమాం- స్మృ
 త్వా మేజీవితాలంబనం మమప్రాణధారణ మౌతుం తె ఆత్మానం తవశరీ
 రం కథమపిరక్ష యథాకథంచిత్పరిపాలయ. తథాహి వధూనాం (స్త్రీ)
 ణాం పత్యుః ఛందాల్. కాంతస్యానువతనాల్ - వ్యసనమపిదుఃఖా
 నుభవోపి శ్లా ఘనీయం ప్రశంసితుంయోగ్యం భవతిహి సత్వామేవంచ
 వదతీతి పూ ర్వేణాన్వయః॥ ॥౪౬॥

అప్యేతతై మనసినిహితం సాహ్యమవ్యాజబంధోః
 ప్రత్యాఖ్యాతుం ప్రభవతినఖిల్వాన్మశంస్యంతవదీయం
 ప్రాగప్యేవం పరిణతగుణాం నైషధేవీక్ష్యవాతాన్
 మాతన్ త్రాణంవ్రతమితివిదుహన్తశుద్ధాత్తనాంవః॥

అనంతరం హంసంస్తూతి ॥ ఆపీతి ॥ అవ్యాజబంధోః. తెస్వభావ బ
 ధ్ధా స్తవమనసినిహితం-చిత్తైనిక్షిప్తం, ఏతత్సాహ్యం, ఏషనహాయభావః
 ఆన్మశంస్యం- త్వత్సంబంధ్యాశ్చితరక్షణం ప్రత్యాఖ్యాతుం నప్రభవతిఖ
 లు ప్రతిక్షేప్తుంనసమర్థంఖలు ప్రాగపి పూర్వమపి నైషధే సలే- ఏ
 వంపరిణతగుణాం, ఏవంప్రకారేణ సంజాతగుణాంవాతాన్- ప్రవృ
 త్తింవీక్ష్య దృష్ట్వా శుద్ధాత్తనాం-శుద్ధమనస్కానాంవః యష్టాకం ఆ
 తన్త్రాణంవ్రతమితి విదుః విదంతి, హంలైత్యాశ్చ ర్యే శుద్ధాత్తనాం
 భవతగాత్రాణామితిధ్వనీః+విదజ్ఞానేలట్ ॥ ॥౪౭॥

ఇత్థంహృద్యైజన్యకతనయాం జీవయిత్వా నమోభిః
 సఖ్యంపుష్యన్దినకరకులే దీప్యమానేర్నరేంద్రైః ।

స్తేవరంహాకాన్విచరనిఖలాన్సౌమ్యలత్త్యేవవిష్టుః

సర్వాకారైస్తద్దనుగుణయాసేవితారాజహంస్యా॥౪౮॥

ఏవం మైథిలీమాశ్వాస్య సూర్యవంశే సరాధిపైస్సఖ్యంకుర్వన్ వి
ష్టుః లత్త్యేవ త్వత్సదృక్షయా రాజహంస్యాసేవితః సర్వలోకేపిసంచ
రత్యాహ ॥ ఇత్థమితి ॥ భోసౌమ్య ఇత్థం-పూర్వోక్తప్రకారేణ, జనక
తనయాం-సీతాం, హృద్యైః-వచోభిః, మనోహరవార్తాభిః జీవయి
త్వా-ప్రాణధారణంకారయిత్వా, దినకరకులదీప్యమానైః సరంద్రైః
సూర్యవంశేప్రకాశమానైః రాజభిః సఖ్యంపుష్యన్-స్తేహంకుర్వన్
లత్త్యే విష్టురివ-లక్ష్మీసహితవిష్టురివ, సర్వాకారైః తద్దనుగుణయాత
వానురూపయా, రాజహంస్యా సేవితః-త్వద్భార్యయా సేవితః, నిఖ
లాన్సౌమ్యా దేశాంశ్చ ఆకర్తృకధాతుభిర్యోగదేశఃకాలాభావాగ
స్తవ్యోధావచకర్తృసంజ్ఞకఇతివచనాద్ద్వితీయా, సర్వభువనేషుస్తేవరం
యథేచ్ఛం, విచర-సంచర + చరగతిభక్షణయోఃలోట్ ॥ ॥౪౮॥

సందిశ్యేవం సహకపికులైస్సేతునాలంఘితాబ్ధిః

పజ్జిగ్రీవేయధివినిహతేప్రాప్యసీతాంప్రతీతః ।

రాజ్యంఘాయస్సవ్యయమనుభవన్రక్షితంపాదుకాభ్యాం

రామశ్శ్రీమానతనుతనిజాంరాజధానీంసనాథామ్॥౪౯॥

తతః రామః ఏవం హంసంప్రేష్య స్వయం కపిసమూహేఃస్నే
తుంబద్ధావలజ్ఞాంగత్వా రావణంసంహృత్య సీతాంప్రాప్యతయాస
హ అయోధ్యాంగత్వా రాజ్యాభిషిక్తస్సీతయాసహ పాదుకాభ్యాం
పాలితామయోధ్యాం సనాథాంకృతనానితి స్వప్రబంధం పరిసమాప్త
యతి ॥ సందిశ్యేతి ॥ ప్రతీతఃరామః మూరఇతిప్రసిద్ధోరఘునాథః, య
దావ మైథిలీప్రాప్త్యాహృష్టోరామః॥ ని ॥ ప్రతీతఃప్రథితేహృష్టే పరి
జ్ఞాతేఇతిరత్నమాలా ॥ ఏవం సందిశ్యపూర్వోక్తప్రకారేణసందేశంకృ
త్వా కపికులైస్సహ-వానరసమూహేస్సార్థం, సేతునా లంఘితాబ్ధిః-
సేతునాతికాన్తాబ్ధిస్సన్, యధ-యద్ధే, పజ్జిగ్రీవే-దశగ్రీవే, విని

హతేనతి సీతాంపునః ప్రాప్య పాదుకాభ్యాం రక్తతం పాలితంభరతేన
పునస్సమర్పితంరాజ్యం స్వదేశం ధూయః అనుభవన్ స్వయమేవపా
లయన్ శ్రీమానితి అజహత్స్వగ్విధావఇత్సర్థః, నిజాంరాజధానీమయో
భ్యాం సనాథామతనుత-నాథసహితాకృతవాన్ +తనువిస్తారెలజ్జే॥

విద్యాశిల్పప్రగుణమనసా వేజ్జుటేశేనకృష్టం
చింతాశాఖోల్లిఖితమసకృచ్ఛ్చేయసాంప్రాప్తిహేతుమ్ ।
సీతాహంసన్యతికరసఖం రామసందేశరత్నం
పశ్యంత్యంతశ్శ్రవణమనఘంచక్షురుజ్జీవ్యసంతః ॥ ౫౦ ॥
ఇతిశ్రీ కవితార్కికసింహాయ సర్వతత్త్వసర్వతత్త్వ
శ్రీమద్వేంకటనాథస్య వేదాంతాచార్యస్య కృతిమ
హంససందేశే ద్వితియశ్వాసః.

విద్యేతి । అనంతరం శ్రీమానాచార్యోవాచికం పరిసమాప్య స్వ
యశఃప్రసరణాయ స్వనామధేయప్రకాశఃపూర్వకం నిజకృతేస్సకలస
హృదయహృదయజ్ఞమతామాశాస్తే॥విద్యేతి॥విద్యాసుచతుర్దశసుశిల్పే
మచతుష్టక్వికలాసుచ ప్రగుణముత్కృష్టం మనోయచ్యతేన వేజ్జు
టేశేన తన్నామ్నా వేదాంతాచార్యేణ కృష్టం విరచితం చింతాశాఖో
ల్లిఖితం చింతనరూపశాణ్డనోత్తైజితం, అసకృచ్ఛేయసాంప్రాప్తిహే
తుంకారణం నర్వాదా శ్రేయఃప్రాప్తిహేతుం సీతాహంసన్యతికరసఖం
సీతాహంసయోస్సమ్మేళనమిత్రం రామసందేశరత్నం సీతాంపతి రఘు
నాథస్య సందేశరూపరత్నం అనఘంచక్షురుజ్జీవ్యనిర్దోషజ్ఞానచక్షు
రుపజీవ్యతత్త్వశ్రవణంపశ్యన్తుశ్రవణనావలూకయన్తుపరిశీలయన్ద్విత్సర్థః
ఇతి శ్రీభాష్యశ్రీనివాసార్థవిరచితాయాం హంససందేశ

వ్యాఖ్యానాద్ద్వితియశ్వాసః.

సమాప్తశ్చాయంగ్రంథః

కవితార్కికసింహాయ కల్యాణగుణశాలినే ।

శ్రీమతేవేంకటేశాయవేదాంతగురవేనమః॥

హంససందేశశుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుట	పత్రిక	అశుద్ధం	శుద్ధం.
౧౧	౧౩	దక్షిణ	దక్షిణ
౧౭	౧౭	దళ	దళశీత
౧౧	౧౩	కర్నా	కర్నాట
౧౫	౫	స్వేద	స్వేష
౧౯	౧౬	తాదా	తాదా

౨౪ ౯ వీజవ్యజనేలిశ్ ఇత్యనంతరం ధగవతా
 పాకృతసూత్రకృతాశ్శీవార్తికిమహర్షిణా ధాత్వాదేశవిధానప్రకరణే
 వోజ్జావీజశ్చైతిసూత్రం పాణినీయితద్వృత్తికృతా శ్శీతివిక్రమదేవే
 నషడ్భాషాదందికాకృతాశ్శీలక్ష్మీధరపండితేనచవీజవ్యజనే ఇతిధాతా
 ర్వోజ్జాదేశస్సాన్వదిత్యలేఖ, అస్మిన్నేవ ప్రకరణేతివిక్రమదేవత్యా
 క్తనేనహేమచద్వార్యణాప్యేవమేవలిఖితం. అతస్సంవాదదాహుశ్చ
 త్ వీజవ్యజనేఇతి ధాతురప్యేకోస్తీతినిశ్చయతే.

౨౫	౫	విభా	విభా
౫౦	౧౦	లంకాస	లంకార
౫౪	౬	నకి	నకిం
౫౯	౨౧	శల	శర
౬౦	౫	రాతెతి	తాతెతి
౬౧	౨౧	శస్త్ర	శస్త్రా